

Πανεπιστήμιο Πειραιώς

Σχολή Οικονομικών, Επιχειρηματικών & Διεθνών Σπουδών

Τμήμα Διεθνών & Ευρωπαϊκών Σπουδών

ΠΜΣ: «Διεθνείς κι Ευρωπαϊκές Πολιτικές στην Εκπαίδευση, Κατάρτιση & Έρευνα.»

Διπλωματική Εργασία

«Η Διεθνοποίηση της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης ως μέσο ενίσχυσης της Ήπιας
Ισχύος της Ελλάδας.»

Τσουρής Ιωάννης

ΜΠ18017

Τριμελής Επιτροπή

Φωτεινή Ασδεράκη, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Έδρα Jean Monnet στις Πολιτικές
Εκπαίδευσης, Κατάρτισης, Έρευνας & Καινοτομίας της ΕΕ

Πέτρος Λιάκουρας, Καθηγητής Διεθνούς Δικαίου

Σπυρίδων Ρουκανάς, Αναπληρωτής Καθηγητής Διεθνούς Πολιτικής Οικονομίας

Πειραιάς, 2021

Ο δηλών Τσουρής Ιωάννης βεβαιώνω ότι το έργο που εκπονήθηκε και παρουσιάζεται στην υποβαλλόμενη μεταπτυχιακή εργασία με τίτλο «Η Διεθνοποίηση της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης ως μέσο ενίσχυσης της Ήπιας Ισχύος της Ελλάδας.» είναι αποκλειστικά δικό μου. Οι πληροφορίες που έχουν αντληθεί από άλλες πηγές, έχουν καταλλήλως αναφερθεί στην παρούσα διπλωματική εργασία. Επιπλέον, τελώ εν γνώσει ότι σε περίπτωση διαπίστωσης ότι δεν συντρέχουν όσα βεβαιώνονται από μέρους μου, μου αφαιρείται αμέσως ο τίτλος.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους όσους συνέβαλαν με τον τρόπο τους στην περάτωση της παρούσας εργασίας. Ευχαριστώ όλους τους οικείους μου, που με υπομονή με στήριξαν, και ελπίζω να έχω την ευκαιρία να τους το ανταποδώσω. Ευχαριστώ τους καθηγητές του μεταπτυχιακού προγράμματος για το ζήλο που επέδειξαν. Τους εύχομαι υγεία, δύναμη και επιμονή στο κοπιώδες λειτούργημά τους. Θερμές ευχαριστίες στη συνάδελφό μου κ. Μυρτώ Σκαρίπα αλλά και την κ. Σοφία Ν. Κύτρου από το Διδασκαλείο της Νέας Ελληνικής Γλώσσας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, για τη συνδρομή τους στην ολοκλήρωση της έρευνας.

Τέλος, ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στην επιβλέπουσα καθηγήτρια κ. Φωτεινή Ασδεράκη για τη συμβολή της στην ολοκλήρωση της παρούσας μελέτης. Επίσης, θέλω να ευχαριστήσω τους Καθηγητές Πέτρο Λιάκουρα και Σπύρο Ρουκανά, οι οποίοι απάρτισαν την τριμελή επιτροπή και συνέδραμαν στην επιτυχή ολοκλήρωση της μεταπτυχιακής μου εργασίας. Εάν στους γονείς μου οφείλω το ζην, στους δασκάλους μου οφείλω το ευ ζην!

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	6
ΠΙΝΑΚΕΣ	7
ΠΕΡΙΛΗΨΗ	8
ABSTRACT	9
ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ	11
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Εισαγωγή.	12
1.1 Η Σημασία του Ζητήματος.....	12
1.2 Ερευνητικό Ερώτημα.....	14
1.3 Μεθοδολογία.....	14
1.4 Σύντομη Επισκόπηση Βιβλιογραφίας.....	14
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Επεξηγήσεις Ορολογίας.....	16
2.1 Τι είναι Εκπαίδευση;.....	16
2.2 Τι σημαίνει Εκπαιδευτικό Σύστημα;	17
2.3 Τι είναι η Διεθνοποίηση της Εκπαίδευσης;.....	17
2.4 Τι είναι η Ευρωπαϊκή Ένωση;.....	18
2.5 Η Τριτοβάθμια Εκπαίδευση στην ΕΕ	19
2.6 Πώς ορίζεται η Ισχύς;	20
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Θεωρητικό Πλαίσιο	22
3.1 Η Θεωρία της Ήπιας Ισχύος.....	22
3.2 Ενστάσεις για τη Θεωρία	24
3.3 Θεωρητικό Υπόβαθρο.....	26
3.4 Ήπια Επιρροή και Παρελθόν.....	29
3.5.1 Ήπια Ισχύς και Ελλάδα.....	30
3.5.2 Ήπια Ισχύς και Ελλάδα: η περίπτωση της εκπαίδευσης.....	34
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Διεθνοποίηση της Εκπαίδευσης.....	37
4.1 Η Εκπαίδευση στο Πλαίσιο της Ε.Ε.....	37

4.2 Ο Ευρωπαϊκός Χώρος Ανώτατης Εκπαίδευσης.....	39
4.3 Ο Ευρωπαϊκός Χώρος Ανώτατης Εκπαίδευσης ως μέσο προώθησης Ήπιας Ισχύος.....	43
4.4 Η Τριτοβάθμια Εκπαίδευση στην Ελλάδα.....	46
4.5 Οφέλη Διεθνοποίησης (brain gain - income).....	51
4.6 Εμπειρική Έρευνα.....	52
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5.....	63
5.1 Σχεδιασμός Εκπαιδευτικής Πολιτικής (και το μοντέλο της τριπλής έλικας).....	63
5.2 Η Ελληνική Περίπτωση.....	66
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: Επίλογος.....	68
6.1 Συμπεράσματα.....	68
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ.....	71

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΕΕ: Ευρωπαϊκή Ένωση

ΣΛΕΕ: Συνθήκη για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΣΕΕ: Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση

ΟΗΕ: Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών

ΟΟΣΑ: Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης

NATO: North Atlantic Treaty Organization

ΕΟΚ: Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα

ΕΚΑΕ: Ευρωπαϊκή Κοινότητα Ατομικής Ενέργειας

ΕΧΑΕ: Ευρωπαϊκός Χώρος Ανώτατης Εκπαίδευσης

ΑΟΖ: Αποκλειστική Οικονομική Ζώνη

ΠΙΝΑΚΕΣ

Α/Α	ΘΕΜΑ	ΣΕΛΙΔΑ
Πίνακας 1	Κινητικότητα φοιτητών προερχόμενων από την ανατολική Ασία και περιοχή Ειρηνικού για συνέχιση σπουδών	38
Πίνακας 2	Ποσοστό επί τοις εκατό πολιτών των Βαλκανίων που επιθυμούν ένταξη στην Ε.Ε. για λόγους σπουδών και κινητικότητας	41
Πίνακας 3	Global Flow of Tertiary-Level Students	45
Πίνακας 4	Αλλοδαποί φοιτητές στη ΣΣΕ, έτος 2013-2014	50
Πίνακες 5 έως 18	Πίνακες Ερωτηματολογίου	55-61

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η ήπια ισχύς είναι μια πτυχή της θέλησης των κρατών για επιβολή και επικράτηση με ειρηνικά μέσα. Ένα σύγχρονο κράτος, ερχόμενο αντιμέτωπο με τις σύγχρονες προκλήσεις, καλείται εκ των συνθηκών να λειτουργήσει περισσότερο υβριδικά, παρά με την πεπατημένη οδό του πολέμου. Σε μια εποχή που οι εξοπλισμοί είναι εργαλεία αποτροπής και οι διεθνείς συνθήκες περικλείουν με ισχυρές δεσμεύσεις τα κράτη, οι κρατικές οντότητες ενεργούν μεθοδικά με εναλλακτικούς τρόπους για να ενισχύσουν τη θέση τους στο άναρχο διεθνές περιβάλλον. Ένας τέτοιος τρόπος ισχυροποίησης της θέσης του κράτους είναι η διπλωματία.

Η εκπαίδευση, και ειδικότερα η τριτοβάθμια, μπορεί να εξυπηρετήσει τους σκοπούς της διπλωματίας. Η διεθνοποίηση της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης προσελκύει αριθμό αλλοδαπών φοιτητών στη χώρα που την εφαρμόζει, με σκοπό την σύσφιξη των σχέσεων ανάμεσα στο κράτος υποδοχής και το κράτος καταγωγής των φοιτητών. Αυτή η ανατροφοδοτούμενη διαδικασία δεν είναι μια φάση συνεργασίας δύο μερών αλλά καλλιεργείται και εφαρμόζεται μονομερώς.

Η Ελλάδα είναι μια χώρα που έχει ανάγκη από φίλα προσκείμενους σε αυτή γείτονες αλλά και φιλικά διακείμενες χώρες, που θα τη στηρίζουν μελλοντικά, όποτε απαιτηθεί, στο σκληρό πεδίο της διπλωματίας. Όπως είχε πει ο Πάλμεστρον: «Τα έθνη δεν έχουν σταθερούς φίλους ή εχθρούς. Έχουν μόνο σταθερά συμφέροντα». Συμφέρον λοιπόν σταθερό της χώρας είναι να επιδιώξει την καλλιέργεια φιλικού προς αυτή θυμικού σε ένα άναρχο περιβάλλον, που ο εχθρός μετατρέπεται σε φίλο εν μία νυκτί.

Λέξεις κλειδιά: ήπια ισχύς, τριτοβάθμια εκπαίδευση, επιρροή, ΑΕΙ, καινοτομία, τριπλή έλικα, διεθνοποίηση.

ABSTRACT

Soft power is an aspect of the willing for enforcement and dominance. A modern state, faced with modern challenges, is called by the conditions to operate more hybrid than with the trodden path of war. At a time when armaments are tools of deterrence and international treaties involve states with strong commitments, government entities must act methodically in alternative ways. A different way of strengthening the position of the state is diplomacy.

Education, and in particular higher education, can serve the purposes of diplomacy. The internationalization of higher education attracts a large number of foreign students to the country of application, in order to strengthen the relationship between the host country and the students' country of origin. This feedback process is not a two-part collaboration phase but is cultivated and applied unilaterally.

Greece is a country that needs friends close to it, neighbors but also friendly countries, who will support it in the future whenever required in the hard field of diplomacy. As Palmestron had said: "We have no eternal allies, and we have no perpetual enemies. Our interests are eternal and perpetual, and those interests it is our duty to follow." It is therefore a constant interest of the country to pursue the cultivation of a friendly atmosphere in an anarchic environment, where the enemy becomes a friend overnight.

Keywords: soft power, higher education, influence, universities, innovation, triple helix, internationalization.

*Δεν μπορώ να σκεφτώ πολυτιμότερο πλεονέκτημα για τη χώρα μας από τη φιλία των
παγκόσμιων ηγετών που έχουν σπουδάσει εδώ!*

Colin Powell

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Ο σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η μελέτη της διεθνοποιημένης τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και η συμβολή της στην ελληνική διπλωματία. Στο κατά σειρά πρώτο κεφάλαιο σχολιάζονται μερικά εισαγωγικά ζητήματα για τη φύση της εργασίας. Το δεύτερο κεφάλαιο μελετά και αποσαφηνίζει έννοιες που θα χρησιμοποιηθούν στη συνέχεια. Το τρίτο κεφάλαιο ερευνά τη θεωρία της ήπιας ισχύος και τη συνδέει με τα ελληνικά δεδομένα. Στο τέταρτο κεφάλαιο σχολιάζεται η εκπαίδευση σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα καθώς και το ελληνικό σύστημα. Στο πέμπτο κεφάλαιο επιδιώκεται να γίνει ένας συγκερασμός των δύο προηγούμενων θεματικών και να σχεδιαστεί μια βελτιωμένη εκπαιδευτική στρατηγική, υλοποιήσιμη, εφικτή και δελεαστική για το φοιτητικό κοινό. Η δομή εκάστου κεφαλαίου ξεκινά με την επισκόπηση του γενικού πλαισίου και καταλήγει με τη μελέτη της ελληνικής πραγματικότητας. Μεθοδολογικά η έρευνα εστιάζει τόσο στην ξενόγλωσση όσο και την ελληνική βιβλιογραφία, που ενυπάρχει στα πεδία μελέτης που εξετάζονται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Εισαγωγή.

1.1 Η Σημασία του Ζητήματος.

Το ενδιαφέρον για τη μελέτη των διεθνών σχέσεων έγκειται στην ερμηνεία των κινήσεων που κάνουν τα κράτη, με σκοπό να διασφαλίσουν τα συμφέροντά τους. Όλες οι σύγχρονες κοινωνίες δομούνται εντός των κρατικών δομών, όπως αυτές έχουν διαμορφωθεί μετά από κοινωνικά γεγονότα, πολέμους ή επαναστάσεις. Από νομικής πλευράς, όλοι οι κρατικοί φορείς αποτελούν διακριτές οντότητες, οι οποίες είναι ανεξάρτητες να πράττουν κατά βούληση. Ασφαλώς, κάτι τέτοιο δεν συμβαίνει στην πράξη αλλά οι κινήσεις στο διεθνές στερέωμα από ένα κράτος, είναι απότοκο μιας μελετημένης, εκ των προτέρων, στρατηγικής. Η στρατηγική αυτή βασίζεται τόσο σε επιθετικής φιλοσοφίας κινήσεις, όσο και σε αμυντικογενείς υποχωρήσεις, με μοναδικό σκοπό τα μέγιστα δυνατά οφέλη από μια κατάσταση. Το πεδίο της συνύπαρξης στον κόσμο μας αποτελεί μια σκακιέρα στην οποία επιβιώνει ο καλύτερα προετοιμασμένος. Ειδικότερα, επιβιώνει ο «παίκτης» που έχει προβλέψει επιτυχώς την επόμενη κίνηση του αντιπάλου του.

Όταν κάνουμε λόγο για σχέσεις μεταξύ των κρατών, διαπιστώνουμε από το προσφιλές, για τις διεθνείς σχέσεις, πεδίο της ιστορίας, ότι αυτές διακατέχονται από συρράξεις, δολοπλοκίες, διαπραγματεύσεις αλλά και ειρηνικούς συμβιβασμούς, συνήθως μετά από πόλεμο. Ο Ηράκλειτος συνήθιζε να λέει: *Πατήρ πάντων ο πόλεμος*. Με λίγα λόγια, οι διεθνείς σχέσεις μελετούν, κατά ένα μέρος, τις αντιδράσεις μελετημένες ή μη, των κρατικών οντοτήτων που αλληλεπιδρούν και κλιμακωτά επηρεάζουν τις ζωές εκατομμυρίων πολιτών καθημερινά. Αυτή η ενασχόληση φανερώνει μια πτυχή βαθύτατης γνώσης της «ψυχολογίας» των κρατών, αναφορικά με το πώς προτίθενται να δράσουν σε μια δύσκολη κατάσταση. Αυτή η νοοτροπία πρόβλεψης που ενυπάρχει στους κόλπους των μελετητών του πεδίου, προκαλεί την επιθυμία για γνώση του αντικειμένου, καθώς μόνον έτσι αντιλαμβανόμαστε και προβλέπουμε τις κινήσεις των κρατών, και δη αυτών που διάκεινται μη ευνοϊκά προς εμάς.

Ειδικότερα, το ζήτημα της παρούσας μελέτης εστιάζει στην εκπαίδευση. Η εκπαίδευση είναι μια δημόσια, κατά βάση, παροχή και ως τέτοια έχει και πολιτικές

προεκτάσεις. Ως κλάδος η εκπαίδευση έχει έναν ιδεαλιστικό και αλτρουιστικό χαρακτήρα, ο οποίος εν προκειμένω εργαλειοποιείται από ένα κράτος για την επίτευξη περαιτέρω στόχων. Στη συγκεκριμένη εργασία μελετάται η εκπαίδευση στην Ελλάδα, αλλά όχι των Ελλήνων. Εδώ, απασχολεί κυρίως η ανώτατη εκπαίδευση των αλλοδαπών φοιτητών. Η εκπαίδευση αξιοποιείται σε αυτήν την περίπτωση για να αποδώσει τα μέγιστα δυνατά οφέλη στη διεθνή εικόνα της χώρας και να αποκτήσει η ίδια, μελλοντικά, στέρεους συνδετικούς κρίκους με το εξωτερικό.

Είναι όμως σόφρον και δόκιμο να μετατρέπεται η εκπαίδευση σε εργαλείο με οποιοδήποτε πρόσχημο και πρόσχημα; Είναι στην πραγματικότητα σωστή η πρακτική του να αντιμετωπίζονται οι φοιτητές με γνώμονα το συμφέρον; Η εξήγηση αυτής της κατάστασης φαντάζει εύκολη και απλή και οδηγεί γρήγορα στο πόρισμα του ότι δεν είναι κοινώς αποδεκτή μια τέτοια πρακτική, τουλάχιστον επισήμως. Ανεπίσημα, οι πρακτικές αυτές, που ονοματίζονται πρακτικές «ήπιας ισχύος» είναι πλήρως λειτουργικές και εξυπηρετούν κρατικούς σκοπούς παγκοσμίως. Με λίγα λόγια τα μέσα αγιάζονται από τον σκοπό.

Το δίλημμα για την Ελλάδα είναι απλό, είτε θα συμμετάσχει σε αυτό το παιχνίδι εντυπώσεων με τον τρόπο της, είτε θα μείνει απλός θεατής. Κάθε επιλογή έχει τις δικές της μοναδικές παραμέτρους. Η παρούσα μελέτη θα επιδιώξει να προτείνει λύσεις για την πρώτη επιλογή, η οποία και ενσκήπτει ως μονόδρομος στον διεθνή ανταγωνισμό. Η μετατροπή της εκπαίδευσης φανερώνει ότι δεν επρόκειτο περί δόλου αλλά περί ερμηνείας της πραγματικότητας των διεθνών σχέσεων. Ο Ρόμπερτ Κάπλαν σχολιάζει στο βιβλίο του με τίτλο η «Εκδίκηση της Γεωγραφίας» ότι: «*Η θέση ενός κράτους στον χάρτη είναι το πρωταρχικό στοιχείο που το προσδιορίζει, περισσότερο και από τη φιλοσοφία διακυβέρνησής του*» (2017: 91). Η φράση αυτή αποτυπώνει τη ρίζα του προβλήματος και ταυτόχρονα το λόγο που θα πρέπει ένα κράτος να μεταχειρίζεται με παντοίους τρόπους τα όποια εργαλεία, έχει στη διάθεσή του. Η γεωστρατηγική τοποθεσία της Ελλάδας την καλεί να εκμεταλλεύεται κάθε προτέρημα που έχει, με σκοπό την αποφυγή διενέξεων με γείτονες. Στη συνέχεια θα σχολιαστεί αυτή η σημαντική παράμετρος για να αναδειχθούν οι λύσεις του ζητήματος.

1.2 Ερευνητικό Ερώτημα.

Η παρούσα μελέτη, ερευνητικά, φιλοδοξεί να συνεισφέρει στα όποια κενά συναντώνται στην ελληνική βιβλιογραφία σε ζητήματα ήπιας ισχύος, επιδιώκοντας να συνδράμει σε έναν σύγχρονο τομέα μελέτης. Κεντρικό ερευνητικό ερώτημα είναι το κατά πόσο βάσιμη είναι η λογική ότι η ήπια ισχύς της Ελλάδας επηρεάζεται από τη διεθνοποίηση της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Η κύρια υπόθεση εργασίας είναι ότι υπάρχει θετική συσχέτιση μεταξύ της διεθνοποίησης της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και της ήπιας ισχύος της Ελλάδας.

1.3 Μεθοδολογία.

Μεθοδολογικά η εργασία στοιχειοθετείται από την έρευνα στην υπάρχουσα βιβλιογραφία, μιας και το ζήτημα που πραγματεύεται η εργασία επί της αρχής έχει θεωρητικό περίβλημα. Η αναλυτική έρευνα που ακολουθείται επί του παρόντος χρησιμοποιεί τετελεσμένα γεγονότα και πληροφορίες για να αναδείξει, μέσω της κριτικής αξιολόγησης, τα προσδοκώμενα αποτελέσματα. Τα στοιχεία μελέτης αντλήθηκαν από την ελληνική επιστημονική βιβλιογραφία, την ξενόγλωσση, τους κανονισμούς της Ε.Ε. και της νομοθεσίας του ελληνικού κράτους. Τέλος, προστίθεται ερωτηματολόγιο προς ένα στοχευμένο κοινό, προς επίρρωση των λεχθέντων.

1.4 Σύντομη Επισκόπηση Βιβλιογραφίας.

Στα πλαίσια της συγγραφής της παρούσας μελέτης, έγινε χρήση ελληνικής και ξενόγλωσσης βιβλιογραφίας. Αντλήθηκε υλικό από περιοδικά με θεματική γύρω από τις διεθνείς σχέσεις και μελετήθηκαν δεδομένα από ερευνητικά κέντρα και διεθνείς οργανισμούς. Στο κεφάλαιο 3 δίνεται ο ορισμός της ήπιας ισχύος, όπως αυτός εκφράστηκε από τον Joseph Nye. Στην ίδια λογική μελετήθηκαν τα έργα συγγραφέων που ασχολήθηκαν ενδελεχώς με τη μελέτη της συμπεριφοράς των κρατών. Εντός της εργασίας, αναφέρονται οι ιδέες του Morgenthau, του Mearsheimer αλλά και του Clausewitz. Στο κεφάλαιο 4 αναφέρεται η εκπαίδευση και η διεθνοποίηση γύρω από

αυτήν. Το κεφάλαιο αυτό πλαισιώνεται από τα συγγράμματα των Ασδεράκη, Cull, Teichler και Καλογήρου. Κοινή συνισταμένη στα γραπτά όλων των επιστημόνων που ασχολήθηκαν με την Ευρωπαϊκή Ένωση και τον κλάδο της παιδείας είναι ότι η εκπαίδευση αποτελεί ένα τρόπο επικοινωνίας που στην προέκτασή του θα οδηγήσει στην ποθητή ενοποίηση. Η ενοποίηση στην ευρωπαϊκή αντίληψη είναι αυτοσκοπός που θα οδηγήσει σε μια σειρά από οφέλη, όπως εκδημοκρατισμό, μείωση κοινωνικών ανισοτήτων, σεβασμό δικαιωμάτων, προστασία μειονοτήτων κ.ά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Επεξηγήσεις Ορολογίας.

2.1 Τι είναι Εκπαίδευση;

Τα παιδαγωγικά εγχειρίδια κατηγοριοποιούν την εκπαίδευση στις λειτουργίες εκείνες που απαιτούν σχεδιασμό και συστηματοποίηση. Είναι δηλαδή ένα επιστημονικό πεδίο με σαφή δομικά, χρονικά και κοινωνικά όρια (Kalantzis & Core, 2013: 460). Η αναφορά αυτή εξηγεί το τυπικό της εκπαίδευσης στο σύγχρονό μας δυτικό κόσμο. Υπάρχει ένα σχολείο με ένα ωρολόγιο πρόγραμμα στο οποίο συμβιώνουν οι εκπαιδευτές με τους εκπαιδευόμενους. Αυτή η οργανωμένη διάσταση της εκπαίδευσης είναι η μετεξέλιξη της δια στόματος προφορικής παράδοσης, η οποία κυριαρχούσε σχεδόν σε όλη την ανθρώπινη ιστορία. Η εκπαίδευση και γενικώς η κάθε μορφή μόρφωσης ήταν ένα προνόμιο της ελίτ, οικονομικής και εκκλησιαστικής. Η εκπαίδευση ανέκαθεν είχε και έχει στόχο τη μάθηση. Η εκπαίδευση λειτουργεί βοηθητικά από την αρχαιότητα, μαζί με τη γραφή, στην υποστήριξη της κρατικής γραφειοκρατίας.

Μια μεγάλη μερίδα ερευνητών στοχάζεται και μέμφεται εναντίον της εκπαίδευσης ως επιστήμης. Είναι αλήθεια η εκπαίδευση επιστήμη; Εδώ θα πρέπει να τονιστεί ότι το κράτος επεμβαίνει στην εκπαίδευση, η οποία αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι του διοικητικού του συστήματος. Κάθε σύγχρονο κράτος που αντιλαμβάνεται τις προκλήσεις του μέλλοντος, προετοιμάζει με τη δική του στρατηγική τους νέους που εισάγονται στον τομέα της εκπαίδευσης. Η παιδεία που λαμβάνει ένας νέος προέρχεται από την οικογένεια, ενώ δευτερευόντως είναι κρατική παροχή, μέσω του σχολείου. Το ελληνικό Σύνταγμα μάλιστα προβλέπει αυτή την «παροχή».¹ Το άρθρο 16 του Συντάγματος μεριμνά για τη δωρεάν και υποχρεωτική εννεαετή εκπαίδευση των νέων, η οποία αποτελεί υποχρέωση της Πολιτείας.

---

¹ Σύνταγμα της Ελλάδας, μέρος β', άρθρο 16/2: *Η παιδεία αποτελεί βασική αποστολή του Κράτους και έχει σκοπό την ηθική, πνευματική, επαγγελματική και φυσική αγωγή των Ελλήνων, την ανάπτυξη της εθνικής και θρησκευτικής συνείδησης και τη διάπλασή τους σε ελεύθερους και υπεύθυνους πολίτες.*

2.2 Τι σημαίνει Εκπαιδευτικό Σύστημα;

Ο όρος «εκπαιδευτικό σύστημα» αποτελεί ένα όλον που διέπεται από δευτερεύοντα υποσυστήματα. Η εκπαίδευση εντάσσεται ως υποκατηγορία στο ευρύτερο φάσμα του εκπαιδευτικού συστήματος. Για να μπορέσουμε να εξηγήσουμε το περιεχόμενο και τη στόχευση της εκπαίδευσης, θα πρέπει να ορίσουμε το εκπαιδευτικό σύστημα. Σύμφωνα με τη θεωρία των συστημάτων (von Bertalanffy, 1969: 67), το όλον ανατροφοδοτεί τα υποσυστήματα, ούτως ώστε να συντελείται μια ενιαία διαδικασία που επιτελεί έναν συγκεκριμένο σκοπό. Η θεωρία αυτή, γνωστή ως συστημική μεθοδολογία, ξεκινά να εξετάζει το όλον και τα δευτερεύοντα στοιχεία του, αναφορικά με τις μεταξύ τους σχέσεις αλληλεξάρτησης. Το εκπαιδευτικό σύστημα, δηλαδή, περιλαμβάνει μια σειρά από αλληλεπιδράσεις. Πρώτον, λαμβάνουν χώρα οι εισροές, η πρώτη ύλη εν ολίγοις, εν συνεχεία εφαρμόζονται οι εκπαιδευτικές μέθοδοι και, εν τέλει, εξέρχονται οι εκροές, δηλαδή οι απόφοιτοι (Κωτσίκης, 2003: 86). Αυτή η οικονομικού τύπου εξέταση απαιτεί η θέαση του εκπαιδευτικού συστήματος να γίνεται σε συνάρτηση με το κοινωνικοοικονομικό γίνεσθαι, μέσα στο οποίο ενυπάρχει. Αυτή η οπτική είναι που πρέπει να εφαρμόζεται σε μια εκπαίδευση, που ενσαρκώνει την ήπια ισχύ εντός της. Ο εκπαιδευόμενος έτσι εισέρχεται σε αυτή και δέχεται τα κελεύσματά της.

2.3 Τι είναι η Διεθνοποίηση της Εκπαίδευσης;

Η διεθνοποίηση της εκπαίδευσης εντάσσεται σε ένα γενικότερο σύνολο πρακτικών που καλύπτουν τις σύγχρονες ανάγκες μιας παγκοσμιοποιημένης κοινωνίας στον 21ο αιώνα. Αποτελεί μια νόρμα που συνταιριάζει την ακαδημαϊκή πρόοδο με την κινητικότητα του εργατικού δυναμικού και τη δια βίου μάθηση με την ελεύθερη αγορά. Ως όρος θα λέγαμε ότι καλύπτει ένα ευρύ πεδίο εννοιών. Η διεθνοποίηση είναι διαπολιτισμική εκπαίδευση, εκπαίδευση με υφή διακρατικών συνεργασιών, εξ αποστάσεως εκπαίδευση κ.ο.κ. Η παρούσα εργασία περιορίζει τη μελέτη της στο δημόσιο χώρο της χώρας και όχι στις ιδιωτικές πρωτοβουλίες με υποτροφίες, επί παραδείγματι, φοιτητών. Η λογική αφορά τις κρατικές δομές καθώς αυτές ενεργούν σε όφελος του Έλληνα πολίτη, εν αντιθέσει με την ιδιωτική

πρωτοβουλία, η οποία ενδέχεται να έχει ίδιον όφελος, χωρίς αυτό να θεωρείται δεδομένο.

Καταρχάς, στην προσπάθεια απόδοσης της εξήγησης του ζητήματος της διεθνοποίησης θα πρέπει να δοθεί ένας ορισμός εν συνόψει. Κάνοντας λόγο για διεθνοποίηση στην εκπαίδευση μελετάμε την ενσωμάτωση μιας διεθνοποιημένης και διαπολιτισμικής οπτικής στα μέσα και τους σκοπούς της ανώτατης εκπαίδευσης (Knight, 2008: 11). Με άλλα λόγια είναι η -υπό παραγωγική οπτική- προσπάθεια αφομοίωσης των διεθνών πρακτικών από ένα σύστημα σε επίπεδο εθνικό. Κάτι τέτοιο επιτυγχάνεται με τις ανταλλαγές φοιτητών και διδακτικού προσωπικού αλλά και με τη φοίτηση εξ ολοκλήρου σπουδαστών μιας χώρας στις δομές μιας άλλης. Οι μελετητές ονοματίζουν αυτή τη διαδικασία ως διεθνοποίηση μιας και αφορά διακρατικές συμφωνίες. Αποφεύγουν, δε, τον όρο «παγκοσμιοποίηση» (παγκοσμιοποιημένη εκπαίδευση) καθώς συνειρμικά δημιουργεί αντιδράσεις ως μια αφηρημένη έννοια με χρωματισμούς ιδεολογικούς (Knight, 2008: 4). Μολαταύτα, αναγνωρίζεται ότι διαμέσου της παγκοσμιοποίησης επιτυγχάνεται η διεθνοποίηση και η κοινωνία της γνώσης (Altbach & Knight, 2007: 290). Η ίδια αυτή διεργασία είχε ως αποτέλεσμα την άτυπη αποδοχή της αγγλικής ως κοινής γλώσσας συνεννοήσεως, τη μετατόπιση του κεφαλαίου προς τα ερευνητικά προγράμματα αλλά και την εξασφάλιση των λειτουργιών της ακαδημαϊκής κοινότητας (θέσεις εργασίας, ερευνητικό έργο κ.α.).

2.4 Τι είναι η Ευρωπαϊκή Ένωση;

Η Ε.Ε. αποτελεί ένα σύγχρονο καινοτόμο πολιτικό μόρφωμα που δομήθηκε πάνω στα ερείπια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Οι άσχημες εμπειρίες του παρελθόντος έκαναν πρώην άσπονδους εχθρούς να μεριμνήσουν για ένα ειρηνικό κοινό μέλλον στη Γηραιά Ήπειρο. Εκτός από αυτό, οι ίδιες χώρες (Γαλλία, Βέλγιο, Λουξεμβούργο, Ιταλία, Ολλανδία και Δυτική Γερμανία) κλήθηκαν με τη Συνθήκη των Παρισίων (1951) να συνδιαχειριστούν τις πρώτες ύλες της πολεμικής βιομηχανίας με την ίδρυση της ΕΚΑΧ. Γενικά, η εποχή μεταπολεμικά χαρακτηρίζεται από μια οικονομική ανασυγκρότηση χωρίς περιθώρια για προστατευτισμό.

Την 25η Μαρτίου του 1957 υπεγράφησαν οι Συνθήκες της Ρώμης αυτή της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας και της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Ατομικής Ενέργειας. Ήταν η γενέθλια ημερομηνία της Ε.Ε. και από τα πρώτα άρθρα της Συνθήκης ΕΟΚ άρχισαν να φαίνονται τα γνωρίσματα ενός διεθνούς μορφώματος, το οποίο πιθανά θα οδηγούσε σε μια ομοσπονδιοποίηση της Ευρώπης.² Πολλοί μελετητές υποστηρίζουν ότι η Ε.Ε. δεν έχει καταφέρει να επιλύσει όλα τα προβλήματα εντός της ηπείρου και προκρίνουν ως λύση την περαιτέρω διεύρυνση. Καθησυχάζουν έτσι τους εαυτούς τους μιας και θεωρούν ότι η τωρινή ένωση κρατών-μελών αποτελεί ένα στάδιο μιας ανοιχτής διαδικασίας ολοκλήρωσης (Godino & Verdier, 2014: 9).

Η φεντεραλιστική οπτική φαίνεται και από το σύστημα των ιδίων πόρων που εισήχθη τη δεκαετία του 1970. Τα κράτη-μέλη δεν θα καρπώνονταν τα ίδια τα κέρδη της ένωσης αλλά αυτά θα διοχετεύονταν στην Ε.Ε.. Η Ε.Ε. ούτως ή άλλως χτίστηκε πάνω στην εθελοντική ολοκλήρωση διαφόρων λαών, όπως εύστοχα σημειώνει ο Νίκος Μούσης (1999: 2).

2.5 Η Τριτοβάθμια Εκπαίδευση στην ΕΕ

Το μεγαλύτερο μέρος του συνόλου της επιστημονικής κοινότητας, που μελετά ζητήματα τριτοβάθμιας κπαίδευσης, έχει ως αφετηρία των πονημάτων του τη Διαδικασία της Μπολόνια και τις αλλαγές που επέφερε αυτή στην ευρωπαϊκή εκπαιδευτική πολιτική.³ Ένα πολιτικό μόρφωμα σαν την Ευρωπαϊκή Ένωση δίνει ιδιαίτερη βαρύτητα στις κατευθύνσεις που απευθύνονται στα κράτη-μέλη της. Οι κατευθυντήριες γραμμές για την άσκηση των διαφόρων πολιτικών άπτονται στη φιλοδοξία του συντονισμού των πολιτικών με στόχο την εναρμόνιση όλων των

---

² βλέπε Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση στον υπερσύνδεσμο: https://europa.eu/european-union/sites/europaeu/files/docs/body/treaty_on_european_union_el.pdf

³ περισσότερα για τη Διαδικασία της Μπολόνια στον υπερσύνδεσμο: https://ec.europa.eu/education/policies/higher-education/bologna-process-and-european-higher-education-area_el

κρατών σε ένα συγκεκριμένο επίπεδο, μηδενίζοντας έτσι τυχόν οικονομικά, πολιτιστικά ή/και κοινωνικά χάσματα.

Η εκπαιδευτική πολιτική μελετάται, διαμορφώνεται και -εν τέλει- χαράσσεται από το εκάστοτε υπουργείο παιδείας σε εθνικό επίπεδο. Αντιλαμβάνεται κανείς ότι αποτελεί ένα ιδιαίτερο ζήτημα μιας και αφορά τη διαπαιδαγώγηση της νέας γενιάς κάθε χώρας. Το ιδιαίτερο αυτό ζήτημα αποκτά περισσότερο ενδιαφέρον όταν γίνει σαφές ότι επηρεάζεται από μια σειρά μεταβλητών. Οι ιδεολογίες, η οικονομία, το πολιτιστικό υπόβαθρο αλλά και η ιστορία ενός εθνικού κράτους επιτάσσουν να διαμορφώνεται με ένα συγκεκριμένο τρόπο η εκπαιδευτική πολιτική του. Η εκπαίδευση διαμορφώνει την πολιτική συνείδηση του ατόμου και ως τέτοια αποτελεί εργαλείο εθνικής πολιτικής (Walkenhorst, 2005: 470). Η ΣΛΕΕ σύμφωνα με το άρθρο 165 ενθαρρύνει τη διακρατική συνεργασία στα ζητήματα της εκπαίδευσης.⁴

2.6 Πώς ορίζεται η Ισχύς;

Στο σύγχρονο διεθνές σύστημα που χαρακτηρίζεται από τους ρεαλιστές ως άναρχο, η ισχύς έχει σημαίνοντα ρόλο στις σχέσεις των κρατών. Ο Κουσκουβέλης χαρακτηρίζει την ισχύ ως *«τη δυνατότητα να ενεργεί κανείς θετικά ή αρνητικά πάνω σε κάποιον ή σε κάτι»* (2004: 140). Συμπληρώνει σχολιάζοντας ότι ως έννοια δύναται να λάβει διαφορετικές εκφάνσεις, περιπτωσιολογικά, δεδομένου ότι νοηματοδοτείται διττά. Πράγματι, είναι διαφορετική η υλική ισχύς, η οποία και είναι μετρήσιμη, από την άυλη ισχύ, η οποία είναι μη μετρήσιμη, τουλάχιστον μερικώς. Η ίδια η έννοια περιλαμβάνει στο εσωτερικό της μια σχετικότητα που ερμηνεύεται ανάλογα με τα χωροχρονικά συμφραζόμενα στα οποία εξετάζεται (Χιλ, 2018: 204).

Επιπλέον, ο ανατροφοδοτούμενος δεσμός ισχύος και οικονομικής ευμάρειας, είναι το απότοκο των επιθυμιών όλων όσων ασπάζονται τις θέσεις του πολιτικού

---

⁴ βλέπε Ενοποιημένη απόδοση της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση και της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης στον υπερεσύνδεσμο:

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=CELEX:12012E/TXT&from=EN>

ρεαλισμού (Πλατιάς, 1995: 30). Εντούτοις, αντιλαμβανόμαστε ότι η ισχύς -εφόσον μπορεί να πάρει και διαφορετικό χαρακτήρα, πέραν του στρατιωτικού- μπορεί να ωφελήσει και υπό διαφορετικό περίβλημα. Διαχρονικά, μια μεγάλη δύναμη έπρεπε να διαθέτει ισχυρό στρατιωτικό σκέλος, σταθερές οικονομικές βάσεις αλλά και σθεναρή εξωστρεφή πολιτική. Στις μέρες μας αυτά δεν είναι δεσμευτικά για να απολαμβάνει ένα κράτος σταθερότητα μέσω της ισχύος του, καθώς η ισχύς ενυπάρχει και σε οικονομικά δυνατούς, οι οποίοι στερούνται στρατιωτικών μέσων (Waltz, 2011: 277).

Η ισχύς είναι ο βασικότερος από τους στόχους της πολιτικής και διαιρείται σε τρεις εναλλακτικές μορφές (Morgenthau, 2018: 79 και 103).

- Πρώτον, τη μορφή της διατήρησης της υπάρχουσας ισχύος, η οποία εξυπηρετεί τις πολιτικές ενός κράτους και επιδιώκεται η παγίωσή της.
- Δεύτερον, η περίπτωση που περιλαμβάνει την αύξηση του status quo εις βάρος πάντοτε ενός άλλου κράτους. Αυτή η μορφή προσθέτει και αφαιρεί ίση ισχύ στον έναν ή τον άλλο, διατηρώντας έτσι μια νέα ισορροπία.
- Τρίτον, η ισχύς δύναται και να μειωθεί. Το ότι μειώνεται επιτηδευμένα η ισχύς δεν είναι πράξη υποχώρησης ή αδυναμίας αλλά υπόκεινται στο πλάνο μιας γενικότερης στρατηγικής.⁵ Η μείωση αυτή, έστω και φαινομενικά, δύναται να παραπλανά με δόλο και να δίνει λανθασμένες εντυπώσεις.

---

⁵ Ο Morgenthau αναφέρει πολύ σωστά το παράδειγμα της Μεγάλης Βρετανίας και της Ινδίας. Οι Βρετανοί αποχώρησαν από τις εκεί αποικίες τους, τηρώντας τις υποσχέσεις τους λόγω της συμμετοχής Ινδών στον δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Η αποχώρησή τους αν και σηματοδότησε την ανεξαρτησία της Ινδίας, σηματοδότησε και την ίδρυση του Πακιστάν με ό,τι αυτό σήμαινε για την Ινδία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Θεωρητικό Πλαίσιο

3.1 Η Θεωρία της Ήπιας Ισχύος.

Στην πορεία του 21ου αιώνα γίνεται αντιληπτό ότι οι διαμάχες μεταξύ των κρατών λύνονται σε ένα περισσότερο πολιτισμένο επίπεδο, συγκριτικά με το παρελθόν. Πλέον, οι ισχυρές δυνάμεις στο παγκόσμιο στερέωμα μπορούν να επιβάλλουν τη γνώμη τους και με άλλα μέσα. Έχει παρέλθει η εποχή των ένοπλων αντιπαραθέσεων με μάχες κατά παράταξη και, αναμφίβολα, το στράτευμα έχει περάσει σε μια κατάσταση συνεχούς αναμονής μεν, επαγρύπνησης δε. Σε μια εποχή, λοιπόν, που τα πυρηνικά όπλα είναι κυρίως όπλα που κραδαίνουν τα κράτη, ως μέσα αποτροπής, μέσω -πρακτικά- του εκφοβισμού, η πειθώ και ισχύς πρέπει να εφαρμόζονται με άλλους τρόπους. Εφόσον ο πόλεμος στις καθημερινές διενέξεις είναι τελεολογικά η έσχατη λύση, μοιραία δοκιμάζονται και ελέγχονται πολιτικές ήπιας ισχύος για την αποφυγή του αδιεξόδου.

Σε γενικές γραμμές η ισχύς είναι αυτοσκοπός για τα κράτη. Ο Clausewitz έλεγε ότι: *Ο πόλεμος είναι μια πράξη βίας, προορισμένη στο να καταναγκάσει τον αντίπαλο να εκτελέσει τη θέλησή μας* (Clausewitz, 1999: 31).⁶ Ο Clausewitz μιλούσε θεωρητικά και ταύτιζε την ισχύ με την επικράτηση στο πεδίο της μάχης και κατ' επέκταση την οριοθετούσε στα μέσα για τη συνέχιση της πολιτικής. Η ισχύς αποτελεί την κινητήριου δύναμή του κράτους και η σχέση της με την πολιτική παρομοιάζεται εύστοχα με την αντιστοιχία χρημάτων και οικονομίας (Mearsheimer, 2007: 41-42). Είναι μία άυλη δύναμη, η οποία ορίζει την ικανότητα επιβολής. Η ήπια ισχύς ως δύναμη δρα κυρίως στο παρασκήνιο και όχι φανερά, όπως η σκληρή ισχύς. Η σκληρή ισχύς αποτελεί στον αντίποδα το έτερο μέσο ισχύος. Αμφότερες οι δύο δυνάμεις χρησιμοποιούνται για την πειθώ και την επιβολή με τη διαφορά ότι η σκληρή ισχύς είναι περισσότερο άμεση, επιτηδευμένη και ακαριαία (Hill, 2018: 205).

---

⁶ Η παρούσα έκδοση του 1999 ακολουθεί πιστά την αρχική γερμανική, που εξέδωσε η σύζυγος του Κλαούζεβις, μετά τον θάνατό του. Η ημερομηνία πρώτης έκδοσης είναι 10.07.1827, για τυπικούς λόγους τοποθετείται η ημερομηνία του 1999.

Η σκληρή ισχύς παλαιότερα ενσαρκωνόταν με τον στρατιωτικό παράγοντα. Έτσι, οι θέσεις και οι επιδιώξεις των ισχυρών κρατών γίνονταν αντιληπτές στο πεδίο των ένοπλων αντιπαραθέσεων δια των μαχών. Η στρατιωτική επέμβαση δεν γινόταν άπαξ εναντίον ενός συγκεκριμένου στόχου αλλά ήταν μια δοκιμασία δυνατοτήτων. Το αποτέλεσμα ενός πολέμου θα είχε αλυσιδωτές αντιδράσεις. Ο νικητής ή ηττημένος, αναλόγως της έκβασης, θα αντιμετώπιζε νέους ανταγωνιστές ή θα εκφόβιζε αφ' υψηλού τους επίδοξους μιμητές του. Ο πόλεμος είναι το προϊόν του αγώνα για ισχύ (Κουσκουβέλης, 2004: 339). Οι επιδιώξεις έκαστου κράτους προσαρμόζονται στο δίλημμα της διατήρησης της ισορροπίας δυνάμεων ή στην απόκτηση περαιτέρω ισχύος. Αυτό, ωστόσο, ενδέχεται να είναι ένα ψευδοδίλημα για το πιο αδύναμο κράτος, μιας και η μόνη λύση για το ίδιο είναι η διατήρηση της ισορροπίας. Η ισορροπία αυτή εξασφαλίζεται με πολλούς τρόπους όπως ανταλλάγματα, μη φανερές υποχωρήσεις ή/και εξοπλιστικές επενδύσεις. Βέβαια, τυγχάνει να είναι ψευδοδίλημα και για το λόγο ότι η ισορροπία ανάμεσα στο κράτος Α και το κράτος Β εξυπηρετεί τα συμφέροντα του κράτους Γ, το οποίο στην προκειμένη περίπτωση αποτελεί έναν ρυθμιστή για τις διμερείς αυτές σχέσεις (Morgenthau, 2018: 265 και 282).

Ο Joseph Nye, διατελέσας υφυπουργός άμυνας των ΗΠΑ, εισήγαγε ένα νέο πεδίο μελέτης στο χώρο της πολιτικής και των διεθνών σχέσεων μιλώντας για την «ήπια ισχύ». Στο σύγγραμμά του με τίτλο *«Ηπια Ισχύς: Το Μέσο Επιτυχίας στην Παγκόσμια Ισχύς»* περιέγραψε πώς περίπου αντιλαμβάνεται αυτόν τον αντιφατικό όρο. Συνταίριαξε την έννοια της ισχύος, η οποία συνειρμικά μας παραπέμπει σε κάτι σκληρό και σθεναρό, με το χαρακτηρισμό «ήπια», που μας οδηγεί σε μια νέα έννοια με διαφορετικό περιεχόμενο και στόχευση. Το τί ακριβώς είναι η ήπια ισχύς το αναφέρει ο ίδιος στα προλεγόμενα του βιβλίου του. Ειδικότερα, είναι *η ικανότητα να πάρεις αυτό που θέλεις μέσω της έλξης και όχι μέσω του εξαναγκασμού* (Nye, 2005: 18-19). Με λίγα λόγια περιέγραψε ένα απλοϊκό θεώρημα, σύμφωνα με το οποίο προκρίνεται πάνω από όλα η ειρηνική δίοδος επίλυσης των διαφορών, μέσω της επιρροής.

Ο Nye, εντούτοις, δεν συμερίζεται τη χρήση αποκλειστικά ήπιας ισχύος καθώς αναφέρει ότι οι δύο όψεις του νομίσματος (σκληρή/ ήπια) είναι συγγενείς μεταξύ τους (2005: 37). Η ήπια ισχύς απαιτεί συγκεκριμένη στρατηγική και στην πραγματικότητα είναι μια ιδιότητα που εκπέμπεται προς ένα κράτος-δέκτη. Ο δέκτης

αυτός πραγματοποιεί από μόνος του και τελείως αυτόβουλα, αυτό το οποίο εξυπηρετεί τα συμφέροντα του κράτους-πομπού. Αυτό συμβαίνει για δύο λόγους κυρίως. Από τη μια πλευρά, το κράτος-πομπός νομιμοποιεί με οποιοδήποτε μέσο την ισχύ του, ενώ από την άλλη, παραινεί τρίτους να πράξουν, σύμφωνα με την τακτική του κράτους-πομπού, που με τη σειρά τους, κυκλικά, θα επηρεάσουν το κράτος-δέκτη. Αυτή η φιλοσοφία που εδράζεται στα μηνύματα, είναι μια προσέγγιση περί διαχύσεως των πληροφοριών. Οι πληροφορίες αυτές διαχέονται στα κράτη στόχους στα πλαίσια επιβολής της ήπιας ισχύς. Συγκεκριμένα, οι πληροφορίες αυτές, ως άλλα μηνύματα-τεχνάσματα, είναι οι ελεύθερες πληροφορίες, οι εμπορικές και στρατηγικές πληροφορίες (Keohane & Nye, 1998: 4).

Ο Nye επινόησε την ορολογία της ηπιότητας για να αντισταθμίσει τις ενστάσεις που είχαν έρθει στην επιφάνεια κατά τη δεκαετία του 1980 και ήθελαν τις ΗΠΑ να βρίσκονται σε μια αποτελμάτωση (Λιαρόπουλος, 2017: 96). Ο Hans Morgenthau είχε πρώιμα μιλήσει για αυτό που αποκαλούμε ήπια ισχύ με την ορολογία του περί «πολιτιστικού ιμπεριαλισμού». Οι απόψεις Nye και Morgenthau ταυτίζονται εν πολλοίς και έχουν την ίδια αφετηρία. Η μόνη διαφορά είναι ότι ο πολιτιστικός ιμπεριαλισμός εμπεριέχει και μια οικονομική υφή καθώς αποτελεί την επιρροή που θα μεταβάλει τις υπάρχουσες αγορές και θα δημιουργήσει νέες αποικιακού τύπου (2018: 129). Τονίζει, εντούτοις, ότι αυτό που εν τέλει μένει είναι η γενικότερη εικόνα του κράτους που «εξαπολύει» πολιτιστικό ιμπεριαλισμό, προς το κράτος-δέκτη. Άρα, δεν απαιτούνται οικονομικά ή στρατιωτικά μέσα, ενώ καταλήγει λέγοντας ότι τέτοιες πολιτικές είναι δύσκολα ανιχνεύσιμες.

3.2 Ενστάσεις για τη Θεωρία

Ο αντίλογος στις απόψεις του Nye εστιάζεται στο έλλειμμα που υπάρχει στο θεωρητικό σκέλος. Ναι μεν οργανώνεται μια θεωρία πάνω σε άυλα και μη μετρήσιμα μεγέθη αλλά δεν έχει ανακαλυφθεί ακόμα μια μέθοδος απτή, που να δίνει χειροπιαστά και εκτιμητέα νούμερα αναφορικά με τα αποτελέσματα. Πέρα από αυτό, στην εποχή μας -την εποχή της «πληροφορίας»-, ποιός τυγχάνει να είναι ο αρμόδιος για την καλλιέργεια της ήπιας ισχύος; Εάν δηλαδή θεωρήσουμε τα μέσα ενημέρωσης ή τα κοινωνικά δίκτυα ως ένα άρμα προώθησης και προπαγάνδας της ήπιας ισχύος,

τότε δεν μπορεί να εγγυηθεί κανείς ότι αυτά θα ελέγχονται από το κράτος που ενδιαφέρεται να εξάγει επιρροή (Λιαρόπουλος, 2014: 97).

Ο Λιαρόπουλος διαφωνεί, επίσης, με τον Nye στην άποψη του δεύτερου ότι η ήπια ισχύς μετράται από τις δημοσκοπήσεις (2014: 99). Τονίζει ότι η κοινωνία δεν συμμετέχει στην άσκηση της πολιτικής αλλά ούτε και μπορεί κάπως να επηρεάσει τη λήψη των αποφάσεων. Είναι αλήθεια ότι η μεγαλύτερη αδυναμία των πολιτών είναι η αμάθεια ή η ημιμάθειά τους γύρω από τα ζητήματα των διεθνών σχέσεων. Πολλές είναι οι φορές που οι πολίτες δεν αντιλαμβάνονται τις αποφάσεις που παίρνονται ερήμην τους καθοδηγούμενοι από λάθος διαμορφωμένες εντυπώσεις. Ως παράδειγμα μπορεί να αναφερθεί η περίοδος των Ιμίων τη δεκαετία του 1990. Η περεταίρω κλιμάκωση του θερμού επεισοδίου αποσοβήθηκε, όταν στη διένεξη έλαβαν μέρος οι ΗΠΑ, οι οποίες και κράτησαν μια ουδέτερη στάση (no ships, no troops, no flags). Το σύνολο, όμως, της ελληνικής κοινής γνώμης επιθυμούσε μια λύση δια μιας εμπόλεμης κατάστασης, ένεκα του πλήγματος στο γόητρο των ενόπλων δυνάμεων. Αυτό εξάγεται από τα πρωτοσέλιδα του Τύπου της εποχής, από τις τηλεοπτικές εκπομπές αλλά και τα μεταγενέστερα άρθρα και αφιερώματα.⁷

Το γεγονός αυτό αποτελεί ένα κλασικό δείγμα διχογνωμίας της πολιτικής ηγεσίας με τον ελληνικό λαό, ο οποίος την είχε εκλέξει. Η κατεύθυνση της κυβέρνησης ήταν αυτή που επικράτησε αλλά το θυμικό της κοινωνίας είχε εντελώς άλλη προσέγγιση. Συνεπώς, οι πολιτικές της ήπιας ισχύος στοχεύουν πρωτίστως στον ευρύτερο πληθυσμό και επιθυμούν να μεταβάλουν την άποψή του. Στο στόχαστρο πάντα θα βρίσκονται τα μεγάλα πληθυσμιακά μεγέθη της κοινωνίας που αδυνατούν να αντιληφθούν τις ερμηνείες των γεγονότων ή των δράσεων. Αυτή η προσέγγιση για το περιστατικό των Ιμίων αφορά μονάχα στη θέση ότι ανεξαρτήτως της κατάληξης για την κυριαρχία (de jure) σε μια τοποθεσία, αποφεύχθηκε ο πόλεμος.

Γενικώς, υπάρχει ο αντικειμενικός σκόπελος της μέτρησης της «γοητείας» που ασκείται από το κράτος Α στο κράτος Β. Υπό αυτή την έννοια, η θεωρία του Nye παρουσιάζει μερικούς αυθαίρετους συσχετισμούς (Λιαρόπουλος, 2014: 97 · Κωνσταντόπουλος, 2014: 127). Πρέπει να δεχτούμε την παπαδιαμαντική αντίληψη ότι «όπου γενικότης, εκεί και επιπολαιότης», καθώς οι σχέσεις μεταξύ των πολιτικών οντοτήτων βασίζονται στο συμφέρον και όχι στη συμπάθεια. Μολαταύτα, ο ίδιος ο

---

⁷ κατεξοχήν παράδειγμα ρυθμιστή ισορροπιών οι ΗΠΑ, βλέπε Morgenthau, 2018: 282-286.

εμπνευστής της θεωρίας της ήπιας ισχύος, έδειξε ότι η ήπια ισχύς είναι ένα μείγμα από κουλτούρα, εσωτερικές πρακτικές του κράτους και εξωτερικές σχέσεις με τους άλλους (Nye, 2005: 38).

Συνεπώς, εάν μετρήσουμε αυτά τα στοιχεία που παράγουν ήπια ισχύ, θα μπορούμε ευκολότερα να έχουμε μια γενικότερη εικόνα. Από το 2015 το κέντρο Δημόσιας Διπλωματίας του πανεπιστημίου της νότιας Καλιφόρνια εκδίδει μια ετήσια αναφορά μετρώντας συγκεκριμένες παραμέτρους και κατατάσσοντας τις χώρες αριθμητικά σύμφωνα με την επιρροή που αυτές έχουν (30 πρώτες). Μάλιστα, το ίδιο έντυπο κατατάσσει την Ελλάδα για το έτος 2019 στην 25η θέση παγκοσμίως (McClory, 2019: 38)⁸. Η αφετηρία των μελετών είναι τα τρία στοιχεία που αναφέρθηκαν παραπάνω. Παράλληλα, η έρευνα επεκτείνεται και σε τομείς όπως η επιχειρηματικότητα, η εκπαίδευση, η τήρηση των δεσμεύσεων ή ο πολιτισμός, κλάδοι οι οποίοι θεματικά περιλαμβάνονται στα τρία στοιχεία που σχολιάστηκαν. Πάντως, παρά τα ελλειμματικά της στοιχεία, η θεωρία ανταποκρίνεται στο σύγχρονο τρόπο επίλυσης διαφορών, όχι μόνο επειδή αποστρέφεται τη βία αλλά επειδή είναι δύσκολη η νομιμοποίηση μια πολεμικής ενέργειας (Hill & Beadle, 2014: 17).

3.3 Θεωρητικό Υπόβαθρο.

Καταρχάς, εστιάζοντας σε μια μελέτη στις διεθνείς σχέσεις, μοιραία ερμηνεύουμε τα γεγονότα με ένα συγκεκριμένο πρόσημο. Το πρόσημο αυτό θα μπορούσαμε να το αποκαλέσουμε και θεωρία. Οι θεωρίες ακολουθούνται από διαφορετικά ρεύματα και συνασπίζουν από πίσω τους επιστήμονες διαφορετικών αντιλήψεων, βιωμάτων και λογικής. Προφανώς, δεν μπορούμε μονοδιάστατα να θεωρήσουμε ορθότερη τη μία θέση από την άλλη. Δανειζόμαστε όμως τις κεντρικές τους ιδέες, που θα μας βοηθήσουν να ερμηνεύσουμε καλύτερα μια συγκεκριμένη προβληματική. Από τις θεωρίες οι οποίες ενυπάρχουν και στηρίζουν τις μελέτες στις διεθνείς σχέσεις, μια αρκετά επεξηγηματική είναι αυτή του ρεαλισμού. Βασικά προστάγματα του ρεαλισμού είναι τα εξής:

- ισχυρό αίσθημα καχυποψίας στην ανθρώπινη φύση

⁸ Περισσότερα περί αυτής της προσπάθειας βλέπε στον υπερσύνδεσμο: <https://softpower30.com/>

- επίλυση διαφορών νομοτελειακά μέσω του πολέμου
- αυτοσκοπός του κράτους η ασφάλεια και η υπαρξιακή συνέχεια στο χρόνο
- μηδενική εμπιστοσύνη για ανάπτυξη στο διεθνές στερέωμα (Jackson & Sørensen, 2006: 110).

Οι επιταγές του ρεαλισμού θέτουν στην επιφάνεια τα ζητήματα της υπεράσπισης του εθνικού συμφέροντος αλλά και της υπαρξιακής λειτουργίας του κράτους. Αυτά δεν επιλύονται εξ ολοκλήρου ποτέ αλλά αποτελούν ένα πεδίο διεργασιών που απασχολεί τους ηγέτες στο στίβο μιας συνεχούς αντιπαράθεσης. Η υπεράσπιση των εθνικών στόχων και συμφερόντων εξασφαλίζει την επιβίωση του έθνους στο διηνεκές. Παράλληλα, η λειτουργία του κράτους εγγυάται την ευημερία των πολιτών του, καθώς το ίδιο κατέχει ισχύ για να την επιβάλλει «δίκαια» και «ισάξια» έναντι όλων, με απώτερο σκοπό την κοινή ευδαιμονία, ήτοι την ασφάλεια (Πλατιάς, 1995: 28).

Το διεθνές σύστημα είναι άναρχο με απρόβλεπτες τις κινήσεις των διεθνών παικτών και μηδενική εμπιστοσύνη στη φερεγγυότητά τους. Αντίθετα, το κάθε κράτος στους κόλπους του διαθέτει μια κλασική και τυπική οργάνωση. Σε κάθε περίπτωση, όπως υποστήριξε ο Χομπς, η καθημερινότητα, δίχως την κρατική οργάνωση, θα ήταν φτωχική, βαρετή, αχαλίνωτη, ζωώδης και σύντομη (2006: 196). Στη συνέχεια του ίδιου συλλογισμού, θα μπορούσαμε να επαγάγουμε ότι εφόσον αυτό συμβαίνει στο μικρόκοσμο μιας κοινωνίας, θα μπορούσε να συντρέχει και στις σχέσεις των κρατών στο παγκόσμιο σύστημα.

Κατά αντιστοιχία, οι Μεγάλες Δυνάμεις με τις σφαίρες επιρροής τους συνθέτουν το ψηφιδωτό των συμμαχιών τους αποτελώντας για αυτές ένα ιδεολογικό πρότυπο αλλά και έναν σκιώδη επικυρίαρχο. Ούτως ή άλλως, τα ιστορικά παραδείγματα επιβεβαιώνουν εν πολλοίς τον ισχυρισμό και μάλιστα αναδεικνύουν έναν και μοναδικό ηγέτη κάθε φορά. Οι Μινωίτες εγκαθίδρυσαν την Pax Minoica, οι Ρωμαίοι αποκαλούσαν τη Μεσόγειο mare nostrum⁹, για να φτάσουμε στην Pax Britannica και εσχάτως σε μια Pax Americana (Nye, 1990: 182-183). Άρα, γίνεται αντιληπτό ότι ο εκάστοτε διεθνής τοποτηρητής επιβάλλει μια ειρήνη, υπό το φόβο του πολέμου. Είναι δεδομένο δηλαδή ότι κατά τα διαστήματα αυτά δεν υπήρξαν

---

⁹ ΣτΣ: η θάλασσά μας

μεγάλης κλίμακας εντάσεις ή, τουλάχιστον, επιπέδου παγκοσμίου πολέμου. Αναφορικά με μελλοντικές προβλέψεις, αυτές τοποθετούνται στο ερώτημα αν και κατά πόσο οι ΗΠΑ θα διατηρήσουν την πρωτοκαθεδρία τους, που προέκυψε από το τέλος του ψυχρού πολέμου. Ωστόσο, η ύπαρξη συνεχούς ηγεμονίας από ένα κράτος ονοματίζεται ως «δομική ανωμαλία» στη γενική αναρχία του διεθνούς συστήματος (Πλατιάς, 1995: 170).

Αναφορικά τώρα με την ελληνική περίπτωση και την τοποθέτησή της σε ένα θεωρητικό περίβλημα, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι ταιριάζει με τη φύση του ρεαλισμού. Ειδικότερα, εάν θεωρήσουμε ότι η Ελλάδα επιθυμεί μια ειρηνική συμβίωση με τους γείτονές της σε κλίμα συνεργασίας και αμοιβαίας κατανόησης, τότε μιλάμε για μια δύναμη χωρίς επιθετικές βλέψεις. Στο πεδίο των αντιπαραθέσεων η χώρα κρατά συνήθως αμυντική στάση και επιθυμεί εν πολλοίς τη διατήρηση και προάσπιση των κεκτημένων της, ήτοι των εδαφών της.

Από την εισβολή στην Κύπρο και εντεύθεν το αμυντικό δόγμα έχει αλλάξει άρδην και οριστικοποιήθηκε με την είσοδο της Βουλγαρίας το 2007 στην Ε.Ε.. Έκτοτε, η χώρα έχει στρέψει την προσοχή της στα ανατολικά σύνορα, προσπαθώντας να διατηρήσει μια εξισορρόπηση δυνάμεων κυρίως στο πεδίο των εξοπλισμών για την επίτευξη της αποσόβησης των κρίσεων. Αυτό μας θυμίζει βέβαια την πολυετή κούρσα εξοπλισμών μεταξύ ΕΣΣΔ και ΗΠΑ για την τελική επικράτηση στον πλανήτη αλλά και την επικράτηση στην κούρσα του Διαστήματος.

Μεταπολεμικά, το βάρος της αμυντικής θωράκισης είχε προσανατολισμό στα βόρεια σύνορα της χώρας. Ο λόγος ήταν διττός και περιλάμβανε την εθνική οπτική αλλά και τη νατοϊκή. Η πάγια επιδίωξη της Βουλγαρίας ήταν η πρόσβαση στο Αιγαίο, άρα θα έπρεπε το ελληνικό κράτος να διαφυλάξει την ακεραιότητα των βόρειων επαρχιών. Ταυτόχρονα, η ψυχροπολεμική αντίληψη περί ανάσχεσης του κομμουνιστικού κινδύνου βρέθηκε στο μέσον της ίδιας αντιπαραθέσης των δύο γειτόνων (Φιλντίσης, 2017: 97). Αυτή η απειλή έπαψε -τουλάχιστον θεωρητικά- να υφίσταται μετά την είσοδο της Βουλγαρίας στην Ε.Ε. και, συνεπώς, τη μεταστροφή της προς το δυτικό στρατόπεδο. Οι διαδικασίες αλλαγών στην εξωτερική πολιτική δεν έμειναν ανεπηρέαστες από το ευρωπαϊκό όραμα αλλά συνακόλουθές του, καθώς οι ιθύνοντες αντελήφθησαν τη σπουδαιότητά του. Για οικονομικά και πληθυσμιακά μικρές χώρες-μέλη τα συμφέροντα, ή όπως λέγονται καλύτερα, τα δίκαια, ήταν με την

ενίσχυση των θεσμικών οργάνων μιας Ε.Ε. που θα έπραττε σύμφωνα με τα συμφέροντά της (Τσούκαλης, 2005: 124). Παρενθετικά, αυτή η κατάσταση είναι η πεμπτουσία της ήπιας ισχύος.

Αυτό που αν μη τι άλλο εκφράζει τις ελληνικές θέσεις είναι ο αμυντικός ρεαλισμός, σύμφωνα με τις επιζητήσεις του ελληνικού κράτους περί της διατήρησης ή/και ισχυροποίησης της υπάρχουσας θέσης του. Ο αμυντικός ρεαλισμός ως παρακλάδι των θεωριών του ρεαλισμού χωρίζει τους διεθνείς παίκτες σε αμυντικούς και επιθετικούς δρώντες (Ασδεράκη, 2008: 57). Ο διαχωρισμός αυτός προκύπτει κυρίως από τη στάση τους στη διαφύλαξη των κεκτημένων τους. Ένας επιθετικός δρων της ίδιας φιλοσοφίας χαρακτηρίζεται ως επιθετικός καθώς караδοκεί για την κατάλληλη στιγμή που θα επωφεληθεί εις βάρος του αντιπάλου του. Ο αμυντικός παίκτης επιθυμεί την αρμονία.

3.4 Ήπια Επιρροή και Παρελθόν.

Προτού ξεκινήσει μια ανάλυση με σκοπό την απόδειξη της χρησιμότητας της ήπιας ισχύος για την Ελλάδα, θα πρέπει να σχολιαστεί το ιστορικό υπόβαθρο, πάνω στο οποίο στοιχειοθετούνται τα λεγόμενα της μελέτης. Για να μπορέσουμε καλύτερα να αντιληφθούμε το σήμερα θα πρέπει να ξεκινήσουμε με τη σύντομη παράθεση των γεγονότων του παρελθόντος. Η χώρα, ήδη από τα πρώτα της βήματα, βρισκόταν σε ένα καθεστώς εποπτείας και αργότερα «κηδεμονίας». Για να μη μακρηγορούμε αρκεί να υπενθυμίσουμε ότι τα δάνεια της επανάστασης του 1821 ήταν υψηλά και δεν επέτρεπαν στις Μεγάλες Δυνάμεις να ρισκάρουν την έκβασή της. Ακόμα και όταν ο Ιμπραήμ με την τακτική της καμένης γης απειλούσε την υπόσταση της επανάστασης στον Μοριά, οι Μεγάλες Δυνάμεις ήταν εκεί με τη Ναυμαχία του Ναβαρίνου να καταναυμαγήσουν τον συνασπισμένο τουρκοαιγυπτιακό στόλο.

Όταν πια διαφαινόταν ευοίωνο το μέλλον, οι κεφαλές της επανάστασης χωρίστηκαν σε κόμματα (αγγλικό, γαλλικό, ρωσικό) και αναζητούσαν ηγεμόνα από το εξωτερικό, δεδομένου ότι το Πρωτόκολλο του Λονδίνου ανέφερε τη μοναρχία ως το επιβληθέν πολίτευμα. Η κίνηση των κεφαλών της επανάστασης φάνέρωνε την επιδίωξή τους να κερδίσουν τα εύσημα και τη συμπάθεια των Μεγάλων Δυνάμεων.

Ηθελημένα ή μη λοιπόν, έκτοτε, υπήρξε μια αγκίστρωση της χώρας με τις ευρωπαϊκές δυνάμεις. Η κοινή χριστιανική ταυτότητα, ίσως τα συμφέροντα αλλά πάνω από όλα ο ρομαντισμός της περιόδου του νεοκλασικισμού συνέδεσαν τις Μεγάλες Δυνάμεις με τη μικρή Ελλάδα που προσπαθούσε να ορθώσει ανάστημα και να κερδίσει την πλήρη ανεξαρτησία της από τον «μεγάλο ασθενή».

Ακολουθως, το ελληνικό κράτος ως βασίλειο είχε επικεφαλής Ευρωπαίους πρίγκιπες από ισχυρούς δυναστικούς οίκους της βόρειας Ευρώπης. Στους δύο Παγκόσμιους Πολέμους τάχθηκε με το πλευρό των Άγγλων κάτι που, παρά τις ιστορικές συγκυρίες, τηρήθηκε απαρέγκλιτα μέχρι την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου. Στο εξής η χώρα εισήλθε στο ΝΑΤΟ, συμμαχία στην οποία παραμένει έως σήμερα και, τέλος, αποτελεί αναπόσπαστο κράτος-μέλος της Ε.Ε.. Παρατηρείται λοιπόν μια κοινή μοίρα του ελληνικού κράτους με τα υπόλοιπα ευρωπαϊκά. Αναμφίβολα, αυτή η κοινή ενατένιση του μέλλοντος είχε ως απόρροια την αντίληψη του «ανήκομεν εις την δύσιν». Το ελληνικό κράτος ως υπόσταση πλησιάζει τα 200 έτη ύπαρξης και συνιστά στις μέρες μας έναν σταθερό εταίρο της Ε.Ε., ο οποίος δεν έχει εδαφικές βλέψεις εναντίον των γειτόνων του.

Η ελληνική επανάσταση αποτελεί μια ιδιάζουσα περίπτωση που η ήπια ισχύς εφαρμόστηκε χωρίς προηγούμενο σχεδιασμό. Το αίσθημα του φιλελληνισμού που κατέκλυζε τους Ευρωπαίους, επέτρεψε να δοθούν πολλές παρατάσεις ζωής στο ελληνικό εγχείρημα, σε περιπτώσεις που θεωρείτο ότι θα ναυαγούσε. Από τα παραπάνω εξάγουμε πρόχειρα δύο συμπεράσματα. Πρώτον, η διαδρομή προς το σήμερα έδειξε μια ταύτιση στις πορείες του ελληνικού έθνους με των ευρωπαϊκών εθνών, ενώ, δεύτερον, το ελληνικό κράτος, μεταπολεμικά, κρατά μια σταθερή στάση, χωρίς να διεκδικεί εδάφη γειτόνων του. Το μεν πρώτο θα χρησιμεύσει στην τοποθέτηση της ήπιας ισχύος στα ελληνικά δεδομένα, το δε δεύτερο χρησιμεύει στην τοποθέτηση του θεωρητικού υποβάθρου. Με απλά λόγια, θα μπορούσε κάποιος να πει ότι από τα πρώτα κιόλας βήματα του νεοσύστατου κράτους εφαρμόζονται πολιτικές επιρροής. Το ενδιαφέρον είναι ότι δεν υπήρξε εφαρμοσμένη μελέτη και πολιτική βούληση αλλά υπήρξε μια αυθόρμητη στήριξη των ελληνικών θέσεων.

3.5.1 Ήπια Ισχύς και Ελλάδα.

Στο επίμετρο του συγγράμματος «*Θεωρία του Πολέμου*» αναφέρεται από τον Π. Κονδύλη ότι «*το κράτος πλέον έχει συμπέσει στα όρια του έθνους*», εννοώντας ότι η Ελλάδα σήμερα περικλείει το σύνολο του ελληνικού πληθυσμού (1986: 386). Προφανώς, δεν συμπεριλαμβάνονται πληθυσμιακά δεδομένα των Ελλήνων μεταναστών για παράδειγμα των ΗΠΑ, τα δεδομένα της Κύπρου και οι αναγνωρισμένες μειονότητες. Υπό αυτή τη σκοπιά, οι Έλληνες δεν έχουν βλέψεις εδαφικές σε γείτονα χώρα και επιδιώκουν συνθήκες καλής γειτνίασης και εμπιστοσύνης. Πράγματι σε μια οικονομικά δυσχερή συγκυρία δεν θα ήταν η κατάλληλη κατάσταση για επιθετικούς σχεδιασμούς αλλά για ανάπτυξη συμμαχικών δεσμών και καλλιέργεια ήπιας ισχύος. Άρα, οι αναφορές περί σταθερού εταίρου δεν υφίστανται για να θολώνουν τα νερά αλλά δείχνουν εύληπτα το χαρακτήρα ενός έμπιστου συμμάχου. Σε μια γωνιά του κόσμου, όπου υφίσταται μια αστάθεια στο πολιτικό γίγνεσθαι, η χώρα-λίκνο της δημοκρατίας επιδεικνύει μια σταθερή δυναμική στο πεδίο των δημοκρατικών διαδικασιών με σεβασμό στις διεθνείς συμφωνίες. Η πτώση της Γιουγκοσλαβίας, και όχι μόνο, ανέδειξε την Ελλάδα σε ηγετική δύναμη στα Βαλκάνια καθιστώντας την πολιτική ζωή του τόπου, υπόδειγμα προς μίμηση στα λοιπά κράτη.¹⁰

Αναμφίβολα, όταν ο Joseph Nye επεξεργαζόταν τις θεωρίες του, μιλούσε με την άνεση που θα μπορούσε να ομιλεί ένας ανώτατος αξιωματούχος του αμερικανικού κράτους. Οι σκέψεις του δηλαδή εδράζονται στις αμερικανικές βλέψεις και είναι εφικτές σύμφωνα με τις δυνατότητες των ΗΠΑ. Μπορούν λοιπόν οι τοποθετήσεις αυτές να βρουν πρόσφορο έδαφος στα ελληνικά δεδομένα; Το ερώτημα αυτό δεν είναι ρητορικό αλλά ουσιώδες και απαντάται θετικά. Αναμφισβήτητα, όλα τα ζητήματα ενέχουν και το σκεπτικό αναφορικά με το «περιβάλλον» που τα περικλείει. Η κάθε πολιτική έχει άλλο αντίκτυπο στη χώρα Α και άλλο στη χώρα Β (Nye, 2005: 45).

Το συγκριτικό πλεονέκτημα, όπως το ονοματίζει ο Χρήστος Γιανναράς, για την Ελλάδα είναι το παρελθόν της (2003: 49). Η ταύτιση των πανανθρώπινων ιδεών για ελευθερία και δημοκρατία με το αρχαίο ελληνικό παρελθόν προκάλεσε την υιοθέτησή του (ως κοινό ευρωπαϊκό) από τις δυτικές χώρες. Αυτά τα πνευματικά

---

¹⁰ Η είσοδος των βαλκανικών χωρών στην Ε.Ε. δεν πρέπει να θεωρείται άσχετη με αυτή τη συνεπή συμπεριφορά.

αγαθά σε συνδυασμό με τη δίψα για μελέτη της φιλοσοφίας προκάλεσαν ένα ισχυρό αίσθημα θαυμασμού, το οποίο είχε απτά αποτελέσματα στήριξης, όπως είδαμε και παραπάνω στη σύντομη εξιστόρηση. Καταλήγει ο Γιανναράς λέγοντας, ότι το ελληνικό κράτος δεν χρειάζεται να δαπανήσει κεφάλαια για την προβολή του πολιτισμού του στο εξωτερικό, αρκεί να συστήσει με άλλο σχεδιασμό την πολιτιστική του διπλωματία (2003: 54).

Εν είδει παρενθέσεως οφείλουμε μια αναφορά στη θεωρία της πολιτιστικής διπλωματίας καθώς μέσω αυτής διατυπώνονται τα στοιχεία της ήπιας ισχύος. Στο σύγγραμμα με τίτλο «*Πολιτιστική Διπλωματία - Προθεωρία ελληνικού σχεδιασμού*» ο Χρήστος Γιανναράς αναλύει τον ορισμό ότι πολιτιστική διπλωματία είναι: *η μεθοδική χρήση στοιχείων του πολιτισμού μιας χώρας, κατά την άσκηση των εξωτερικών της διεθνών σχέσεων* (2003: 13-14). Με απλά λόγια ο όρος έχει το ίδιο περιεχόμενο με τα μέσα της ήπιας ισχύος, όπως τα εξέφρασε ο Nye. Η πολιτιστική διπλωματία περιλαμβάνει εντός της:

- την κουλτούρα, ήτοι μουσική, τέχνη, αθλητισμό,
- τις πολιτικές αξίες, ήτοι δημοκρατία, ανθρώπινα δικαιώματα, ελευθερία λόγου και
- την αλληλεπίδραση με τους μη Έλληνες.

Από αυτά εξάγεται το πόρισμα ότι στα πλαίσια του πολιτισμού δεν είναι απαραίτητη η συμβολή του κράτους αλλά μετέχουν και οντότητες με ιδιωτικό πρόσημο (Sayama, 2016: 4).

Η Ελλάδα είναι η κατεξοχήν χώρα που δύναται να εκμεταλλευτεί την πολιτιστική της διπλωματία με σκοπό την καλλιέργεια της ήπιας ισχύος της. Το πλούσιο ιστορικό παρελθόν σε συνδυασμό με την ταυτότητα του συνεχιστή της αρχαιότητας και του Βυζαντίου, καθιστούν το ελληνικό κράτος πολιτισμικά ισχυρό. Οι ρίζες με το ένδοξο παρελθόν έχουν πολλάκις αμφισβητηθεί από διάφορες θεωρίες, οι οποίες όμως δεν έχουν ισχυρό αντίκρισμα.¹¹ Οι κατηγορίες περί «οικειοποίησης του παρελθόντος» ή μή δεν έχουν πολύ σημασία καθώς ήδη είναι ένα χρήσιμο όπλο

---

¹¹ βλέπε Φαλμεράιερ, Γ. (1984), *Περί της Καταγωγής των Σημερινών Ελλήνων*, Αθήνα: Νεφέλη αλλά και την «απάντηση» Παπαρρηγόπουλος, Κ. (2012), *Η Απάντηση στην Ανθελληνική Θεωρία του Φαλμεράιερ*, Αθήνα: Λιβάνης.

στη φαρέτρα της διπλωματίας. Επιστέγασμα και βεβαιότητα για την ανάπτυξη της ήπιας ισχύος μέσω του πολιτισμού είναι η αναφορά των Στόχων για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη του Ο.Η.Ε. που εντάσσει το σύνολο των πολιτισμών στη δυναμική της βιωσιμότητας (Ο.Η.Ε., 2015). Ο Murden σχολιάζει περί κουλτούρας και πολιτισμού και προσθέτει μια θρησκευτική διάσταση στο όλο θέμα (Murden, 2007: 680). Επισημαίνει ότι οι θρησκείες έχουν μεγαλύτερη επιρροή καθώς διαμορφώνουν αξίες και τρόπους ζωής (συμπεριφορές).

Ο αθλητισμός κατέχει σπουδαία θέση στα στοιχεία που κάνουν γνωστά την Ελλάδα στο εξωτερικό. Οι πρόσφατοι Ολυμπιακοί Αγώνες αλλά και οι τακτικές διοργανώσεις Μαραθωνίων, στο μέρος που ιστορικά συνέβη ο πρώτος Μαραθώνιος, δημιουργούν μια αντίληψη ευγενούς άμιλλας και υγιούς ανταγωνισμού της χώρας. Πέραν τούτου αρκετές μεγαλουπόλεις ανά την υφήλιο διοργανώνουν σε ανάμνηση του γεγονότος τους δικούς τους Μαραθωνίους (Βερολίνο, Βαλένθια, Βοστώνη κ.α.). Οι Ολυμπιακοί Αγώνες, αν και συμβολικά πέμπουν το μήνυμα της ολυμπιακής εκχειρίδας, εντούτοις είναι μέσο επίδειξης δύναμης (Hill, 2018: 231).

Συνεχίζοντας στο πεδίο του πολιτισμού εν γένει δεν μπορούμε να παραλείψουμε τη μουσική. Πρέπει συγχρόνως να μην παραλείψουμε να αναφέρουμε ότι τα μέσα για την καλλιέργεια της ήπιας ισχύος δεν πρέπει να ταυτίζονται με την προπαγάνδα. Ναι μεν όλα εξαρτώνται βάσει αποτελέσματος και σίγουρα η προπαγάνδα όταν εξυπηρετεί εθνικούς σκοπούς «αγιάζεται», ωστόσο, τα πολιτιστικά στοιχεία στοχεύουν στην ανάδειξη της χώρας στο πεδίο της κουλτούρας (Mark, 2009: 21). Η χώρα έχει να παρουσιάσει πνευματικά δημιουργήματα μεγάλου κάλους και πανευρωπαϊκής υφής, όπως τη «Μπαλάντα του Μαουτχάουζεν» του Ιάκωβου Καμπανέλη, την οποία μελοποίησε ο Μίκης Θεοδωράκης. Το μελοποιημένο άσμα ενώνει όλους όσους είχαν πληγεί από τις ναζιστικές θηριωδίες και είναι η φωνή εκείνων που έχασαν τη ζωή τους στα στρατόπεδα συγκέντρωσης. Στο Ισραήλ έχει μεταγλωττιστεί και έχει βαρύτητα όμοια με τον εθνικό ύμνο της χώρας (Athanassiou, 2015: 8).

Αν θα ήθελε κάποιος να ανάγει το ζήτημα της μουσικής σε πανευρωπαϊκό επίπεδο, αρκεί να θυμηθεί τον πανευρωπαϊκό διαγωνισμό τραγουδιού (Eurovision). Ο διαγωνισμός αυτός δέχεται συμμετοχές μονάχα από τα κρατικά τηλεοπτικά δίκτυα, εν προκειμένω ΕΡΤ, και ο διαγωνιζόμενος εμφανίζεται υπό το όνομα της χώρας που

εκπροσωπεί. Η μεγάλη τηλεθέαση αλλά και η αναγνωρισιμότητα καθιστούν τη Eurovision άλλο ένα έξοχο δείγμα ήπιας ισχύος, αν αναλογιστούμε το πλήθος των χωρών που συμμετέχουν. Τρανό παράδειγμα από το παρελθόν η συμμετοχή της Γιουγκοσλαβίας, χώρας με ελεγχόμενα ΜΜΕ, αλλά και από το παρόν του Ισραήλ και της Αυστραλίας, χωρών που δεν ανήκουν γεωγραφικά στην Ευρώπη (Vuletic, 2018: 301).

Την ίδια στιγμή, η σύσταση της ελληνικής επικράτειας την καθιστά έναν δημοφιλή τουριστικό προορισμό. Το μεγάλο προσόν της χώρας είναι η οικουμενικότητα των μνημείων του παρελθόντος, η οποία έχει διαπιστευτεί από την UNESCO. Η ένταξη ενός χώρου στα μνημεία παγκόσμιας κληρονομιάς έχει ισχυρό αντίκτυπο και αυξάνει την προβολή του μέρους προσδίδοντας αναγνωρισιμότητα (Αποστολάκης & Στεργίου, 2018: 304). Αυτά τα, πανανθρώπινης εμβέλειας, σημεία ενδιαφέροντος συμβάλλουν και στην οικονομία καθώς είναι πόλος έλξης χιλιάδων τουριστών.

3.5.2 Ήπια Ισχύς και Ελλάδα: η περίπτωση της εκπαίδευσης.

Μια δημόσια ελεγχόμενη εκπαίδευση, που χρηματοδοτείται από τα κρατικά ταμεία, είναι λογικό και επόμενο να είναι κατευθυνόμενη με τη θετική χροιά του όρου. Όταν μιλάμε για μια δημοκρατική και όχι απολυταρχική χώρα, τότε η εκπαίδευση έχει προσανατολισμό μακροπρόθεσμο (Chamberlain, 1963: 43). Η εκπαίδευση είναι και πρέπει να θεωρείται μέσο ήπιας ισχύος και έτσι να λαμβάνει τη δέουσα προσοχή. Πάντως, χωρίς υπεκφυγές, η δημόσια ελεγχόμενη εκπαίδευση και η μελέτη της υποστηρίζεται για την εξαγωγή του συμπεράσματος της εργασίας. Όταν η εκπαίδευση θα εξαρτάται από τις πολιτικές της Ε.Ε., τότε τα ζητήματα προς επίλυση θα είναι διαφορετικής φύσης. Η αλήθεια είναι ότι η ιδέα της ενότητας, που βασίζεται στο συγκερασμό των χαρακτηριστικών της πολλαπλότητας, είναι πιο κοντά από ποτέ. Αρκεί να μνημονεύσουμε τα βήματα που μας οδήγησαν σε ένα κοινό νόμισμα και σε μια χαλαρή επιτήρηση των συνόρων, τα οποία φύλαγαν λίγα χρόνια πριν στρατιώτες και όχι αστυνομικοί (Τσιόδρας, 2017: 45).

Ο στόχος για την Ελλάδα είναι ξεκάθαρος. Η χώρα έχει αρκετά πλεονεκτήματα για να δημιουργήσει θετικές εντυπώσεις, συναισθήματα και θυμικό, εν γένει, σε όσους εκπαιδεύει. Η λογική είναι απλή και κατατοπίζεται στην επιρροή των αλλοδαπών σπουδαστών που θα έρθουν στη χώρα για την κατάρτισή τους. Αυτό που κάνει η εκπαίδευση, εκτός από τη μαθητεία, είναι να εμφυσά υποδόρια μια φιλελληνική αντίληψη στους εκπαιδευόμενους. Για την καλλιέργεια της αγάπης προς τη χώρα δεν υπάρχει κάποια πολιτική ή πρακτική που τεχνηέντως αλλάζει ιδέες. Η μοναδική πρακτική είναι η επαφή με την καθημερινότητα και η εκμάθηση βιωματικά του ελληνικού τρόπου ζωής. Οι προσλαμβανουσες ενός σπουδαστή πρέπει να διοχετεύσουν στο υποσυνείδητό του πληροφορίες που προϋπάρχουν για την Ελλάδα, όπως για παράδειγμα ότι είναι η κοιτίδα της δημοκρατίας. Συν τοις άλλοις πρέπει να δοθεί βάση στα ζητήματα του σεβασμού των μειονοτήτων, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων αλλά και των διεθνών συμβάσεων. Όλη αυτή η διαδικασία διαμορφώνει θετικά ή αρνητικά αυτό που αποκαλείται «εικόνα» για ένα κράτος και δεν είναι παρά το σύνολο των γνώσεων, συναισθημάτων ή συμπεριφορών που έχουμε για αυτό και τα ενθυμούμαστε συνειρμικά (Σαμαράς, 2014: 15).

Το ζητούμενο στις σπουδές των αλλοδαπών φοιτητών εν Ελλάδι είναι να μεταλαμπαδεύσουν πίσω στις χώρες τους, ό,τι εν πάση περιπτώσει έμαθαν στην παραμονή τους. Προφανώς, οι τομείς ενδιαφέροντος είναι η εξωτερική πολιτική, η οικονομία, τα στρατιωτικά ζητήματα ή τα θέματα παιδείας. Αυτό συμβαίνει καθώς το ελληνικό κράτος ευελπιστεί αυτά τα άτομα να αναλάβουν σημαίνουσες θέσεις πίσω στις πατρίδες τους. Αν μιλάμε για απλούς φοιτητές που δεν έχουν και οι ίδιοι φιλοδοξίες ανέλιξης ή στερούνται περαιτέρω βοθηιών, τότε έχουμε να κάνουμε με ικανούς εν δυνάμει «πρεσβευτές» της χώρας μας, οι οποίοι ενδέχεται να εξυπηρετήσουν σε τομείς ιδιωτικού συμφέροντος, όπως το εμπόριο. Όταν όμως κάνουμε νύξη για άτομα προερχόμενα από τις εντόπιες ελίτ, τα οποία, εμμέσως πλην σαφώς, μελλοντικά θα αναλάβουν ισχυρά αξιώματα, τότε η έλευσή τους και μόνο στην Ελλάδα είναι ένα αναπάντεχο δώρο. Τα άτομα αυτά είτε είναι γόννοι ευκατάστατων οικογενειών, είτε τέκνα δικτατόρων, είτε προσώπων με κύρος και εμβέλεια.

Στο πρόσωπο όλων αυτών των μαθητών η χώρα πρέπει να αναδείξει το καλό της πρόσωπο και να προσεταιριστεί τους ίδιους. Η εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας, αν και φανερώνει ένα αναχρονιστικό εκπαιδευτικό σύστημα, μετατρέπει τον μαθητή

σε κοινωνό της ελληνικής κουλτούρας. Αναμφίβολα, το πιο σημαντικό από όλα αυτά είναι ότι ο εν λόγω μαθητής, στην περίπτωση που αναλάβει καίρια θέση στο μέλλον, θα είναι ένας εξέχων διάυλος επικοινωνίας ανάμεσα στην ελληνική και την κυβέρνηση της πατρίδας του. Αν αναλογιστούμε και έναν πιθανό προσηλυτισμό του από τις υπηρεσίες αντικατασκοπίας, τότε μπορούμε να μιλήσουμε για την υπέρτατη νίκη της ήπιας ισχύος, που θα αποτελεί μια πεμπουσία της αβλαβούς και ειρηνικής ελληνικής διπλωματίας.

Το ζήτημα των σπουδών μπορεί να κάμψει ακόμα και παλαιότερα πάθη, όπως αναφέρεται από τον McClory στο παράδειγμα Γαλλίας-Γερμανίας (2019: 27). Η προσέγγιση του φοιτητικού κοινού δεν έχει ως τώρα κάποια συγκεκριμένη στρατηγική. Όλοι αντιμετωπίζονται εξ ολοκλήρου σαν διψώντες για γνώση, αφού αυτό είναι και το ορθόν. Αν όμως μέρος του αριθμού των φοιτητών έλκει την καταγωγή του από χώρα συνορεύουσα με την Ελλάδα, τότε θα πρέπει να δοθεί η δέουσα προσοχή στην καλλιέργεια των δεσμών που ενώνουν τα δύο κράτη (κοινοί αγώνες, κοινή θρησκεία κ.α.). Αυτές οι υποθέσεις ασφαλώς έχουν ενδιαφέρον μόνο για τις περιπτώσεις που οι φοιτητές επιστρέφουν πίσω και όχι για τις περιπτώσεις που η ήπια ισχύς έχει δράσει τόσο καταλυτικά κόνοντάς τους να παραμείνουν στην Ελλάδα. Παράλληλα, τα άτομα εμφανίζονται περισσότερο δεκτικά όταν αποδειχθεί εμπράκτως ότι άξιζε η αλλαγή της αντίληψής τους και όχι όταν αντιληφθούν την προσπάθεια για μια ενδεχόμενη χειραγώγηση (Hill, 2018: 230). Αναφορικά με το κύριο ζήτημα της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και τη στρατηγική γύρω από αυτό, θα πρέπει να μελετηθεί και το ευρωπαϊκό παράδειγμα, το οποίο αναλύεται στη συνέχεια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Διεθνοποίηση της Εκπαίδευσης.

4.1 Η Εκπαίδευση στο Πλαίσιο της Ε.Ε.

Όπως ειπώθηκε και στα εισαγωγικά μέρη, εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης υφίσταται μια ημιτελής διεργασία, αυτή της ολοκλήρωσης. Η ολοκλήρωση αυτή αφορά την οριστική ενοποίηση των κρατών-μελών. Στα πλαίσια λοιπόν της διαδικασίας για την ολοκλήρωση, εθνικές πολιτικές, όπως η εκπαίδευση, εγκαταλείπουν τον εθνικό-κρατικό προσανατολισμό τους και υιοθετούν τον κοινοτικό. Οι φεντεραλιστικές ιδέες εντός Ε.Ε. είχαν διατυπωθεί ήδη από το πρώτο μισό του 20ου αιώνα. Οι πρώιμες αυτές συζητήσεις είχαν απώτερο σκοπό την οικονομική ανασυγκρότηση μιας ηπείρου δοκιμαζόμενης από δύο παγκόσμιους πολέμους. Με κοινό ορίζοντα την ελεύθερη αγορά υπεγράφησαν το 1957 στη Ρώμη η Συνθήκη ίδρυσης της Ε.Ο.Κ. και η Συνθήκη ίδρυσης της Ε.Κ.Α.Ε. Γενικά, αυτό που είχε αποφασιστεί ήταν η ελευθερία διακίνησης αγαθών, κεφαλαίου, προσώπων και υπηρεσιών μεταξύ των υπογραφόντων.

Οι πρώτες Συνθήκες δεν αναφέρουν και πολλά αναφορικά με τα της εκπαίδευσης. Θα πρέπει να σημειωθεί εδώ ότι η εκπαίδευση είναι πυλώνας διαμόρφωσης της εθνικής ταυτότητας και ως αποτέλεσμα αυτού τα κράτη δεν επιθυμούσαν την ανάμειξη ενός υπερεθνικού φορέα στο εσωτερικό τους. Συν τοις άλλοις, πρέπει να παραδεχτούμε ότι το συστατικό της Ε.Ε. είναι το έθνος-κράτος και κατανοούμε, έτσι, ότι τα ανταγωνιστικά συμφέροντα πάντα θα υπάρχουν αλλά θα είναι η κινητήριος δύναμη προς την ενοποίηση (Τσιόδρας, 2017: 43). Η έννοια ωστόσο της κατάρτισης συμπεριλαμβάνεται στις κοινοτικές πολιτικές, ως το μέσο εκ του οποίου θα προκύψει οικονομικό αντίκρισμα στην ελεύθερη αγορά. Με έμμεσο τρόπο, λοιπόν, η εκπαίδευση τοποθετείται στη συζήτηση καθώς αποτελεί το προαπαιτούμενο για την κατάρτιση (Corbett, 2010: 57). Μολαταύτα, την περίοδο εκείνη, η κατάρτιση θεωρείτο κάτι έξωθεν της εθνικής εκπαίδευσης και υπό αυτό το περίβλημα κατόρθωσε και εντάχθηκε στο άρθρο 128 της Συνθήκης για την Ε.Ο.Κ. (Σταμέλος, 2015: 61). Στη συνέχεια ακολούθησε η ίδρυση του Ευρωπαϊκού Κοινοτικού Ταμείου που συνέβαλλε, μέσω των προγραμμάτων του, σε χρηματοδοτήσεις για τις δράσεις κατάρτισης.

Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο πάντως είχε δώσει τη συγκατάθεσή του για την ίδρυση του Ευρωπαϊκού Κέντρου για την Ανάπτυξη της Επαγγελματικής Κατάρτισης (κανονισμός 337/75) το 1975 με έδρα τη Θεσσαλονίκη.¹² Αν και μια σειρά από παράγοντες δεν επέτρεψαν την πλήρη δράση του οργανισμού, εντούτοις είχαν ήδη γίνει τα πρώτα βήματα σε ένα νέο πεδίο. Οι λόγοι για την καθυστέρηση ανάληψης δράσεων ήταν κυρίως γραφειοκρατικοί. Από τη μια πλευρά, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή δεν διέθετε το νομικό υπόβαθρο να δράσει, καθώς δεν είχε τη συγκατάθεση των κρατών-μελών, και από την άλλη τα εθνικά υπουργεία μοιράζονταν τις αρμοδιότητες της κατάρτισης (De Wit & Verhoeven, 2001: 5). Η κατάρτιση δεν αφορούσε εξ ολοκλήρου τα εκάστοτε υπουργεία παιδείας αλλά ήταν, κατά τόπους, στις αρμοδιότητες των υπουργείων εργασίας.

Στη Συνάντηση Κορυφής της Βόννης το 1961 οι αρχηγοί των κρατών που συμμετείχαν (Γερμανία, Ολλανδία, Γαλλία, Ιταλία, Βέλγιο και Λουξεμβούργο) εκδήλωσαν την επιθυμία τους προς επέκταση της συνεργασίας και στην εκπαίδευση. Αυτή η συνεργασία θα εδραζόταν στις συναντήσεις των αρμόδιων υπουργών παιδείας. Πλην όμως η περίοδος εκείνη ήταν μια περίοδος αμφισβήτησης με κύριο εκφραστή τον Γάλλο στρατηγό Ντε Γκολ, ο οποίος μιλούσε για την «Ευρώπη των πατρίδων» και όχι την «ευρωπαϊκή πατρίδα» (Ασδεράκη, 2008: 167). Κατανοούμε οπότε ότι η πορεία προς μια ενιαία Ευρωπαϊκή Εκπαιδευτική Πολιτική ήταν αρκετά σύνθετη και χρονοβόρα. Σε κάθε περίπτωση δεν αποτελούσε προτεραιότητα, κάτι που ήταν εμφανές.

Τα μέλη της Ε.Ο.Κ. ήταν αρκετά καχύποπτα ως προς μια πιθανή διείσδυση του ευρωπαϊκού μηχανισμού στις εθνικές πολιτικές τους. Η καχυποψία αυτή δεν έλειψε ούτε με την τοποθέτηση της παιδείας στους κανόνες της επικουρικότητας με τη Συνθήκη του Μάαστριχτ (Corbett, 2010: 57, Ασδεράκη, 2008: 221). Βέβαια, εάν κάνουμε λόγο για ευρωπαϊκή ενοποίηση, τότε αναπόφευκτα θα πρέπει να συμπεριλάβουμε μια ενιαιοποίηση της εκπαίδευσης στους σχεδιασμούς μας. Μέσω της εκπαίδευσης, η Ε.Ε. θα δώσει την κατάλληλη πορεία για την ορθή διαμόρφωση των «ανθρώπινων υποκειμένων», μεταλαμπαδεύοντας τις αξίες του ανθρωπισμού (Παπαδάκης, 2003: 56).

---

¹² περισσότερα για τον κανονισμό 337/75 της Ε.Ο.Κ.: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:01975R0337-20041221&from=EL>

Στόχος για την Ε.Ε. θα πρέπει να είναι η εξισορρόπηση της κατάστασης των αποφοίτων σε ένα παγκοσμιοποιημένο σύστημα. Ειδικότερα, η Ε.Ε. καλείται προς εξεύρεση λύσης στο ζήτημα της αθρόας διάθεσης Ασιατών σπουδαστών ευρύτατης εξειδίκευσης, οι οποίοι έχουν τα προσόντα για να ενταχθούν στα μεγάλα ερευνητικά κέντρα. Αυτό πρακτικά οδηγεί στην αποστολή κεφαλαίων στο εξωτερικό από τις ευρωπαϊκές επιχειρήσεις που επενδύουν αρκετά στον τομέα των ερευνών. Κάτι τέτοιο αποτελεί πλήγμα για την οικονομία και μακροπρόθεσμα εξυπηρετεί κάποιες άλλες οικονομίες, ενώ αφήνει να διολισθαίνουν στη στασιμότητα οι ευρωπαϊκές (Καλογήρου, 2010: 176).

4.2 Ο Ευρωπαϊκός Χώρος Ανώτατης Εκπαίδευσης.

Τα πρώτα απτά αποτελέσματα στο χώρο της ανώτατης εκπαίδευσης προέκυψαν από την πρώτη συνάντηση των υπουργών παιδείας στις 16.11.1971 με μια πλούσια ατζέντα προς συζήτηση. Αναλυτικότερα, τα ζητήματα που τέθηκαν επί τάπητος ήταν η αναγνώριση από κοινού των τίτλων σπουδών, η σύσταση ενός Ευρωπαϊκού Πανεπιστημιακού Ινστιτούτου, η συνεργασία στη δευτεροβάθμια και τριτοβάθμια εκπαίδευση, η ίδρυση ενός φορέα περί ανάπτυξης της εκπαίδευσης και η ίδρυση διακρατικών πανεπιστημίων (Ασδεράκη, 2008: 177).

Οι θεματικές αυτές αναγνώριζαν την ποικιλομορφία των εθνικών συστημάτων εκπαίδευσης και προσπαθούσαν να επιλύσουν τις όποιες διαφορές θα εμφανίζονταν μελλοντικά στο προσκήνιο. Η εναρμόνιση των δικαιωμάτων των πτυχιούχων αλλά και οι συστάσεις οργανισμών με υπερεθνική εμβέλεια ήταν κοντά στην «κοινοτικοποίηση» της εκπαίδευσης. Άλλωστε, το πιο ρεαλιστικό ζήτημα ήταν η ισοτιμία των τίτλων σπουδών που ενίσχυε έτσι την έννοια της «ελευθερίας των προσώπων».

Η στάση των πανεπιστημιακών ιδρυμάτων ήταν μάλλον αμυντική. Αν συλλογιστούμε την ίδρυση ενός «Ευρωπαϊκού Πανεπιστημίου», αντιλαμβανόμαστε εύκολα ότι αυτό θα ήταν ένα ανώτατο ίδρυμα με ένα αξεπέραστο κύρος, λόγω της επωνυμίας που θα έφερε. Η αίγλη ενός ιδρύματος που θα αποτελούσε το κεντρικό ΑΕΙ της Ε.Ε. φάνταζε ως απειλή. Το ίδρυμα που θα δημιουργείτο θα ήταν το εξάισιο

αποτέλεσμα μιας συνεργατικής διαδικασίας και θα αποτελούσε το απαύγασμα των διακρατικών προσπαθειών στον τομέα της εκπαίδευσης. Το συγκριτικό πλεονέκτημα ενός τέτοιου ιδρύματος προκάλεσε ένα αίσθημα ανταγωνισμού στην κοινότητα των πανεπιστημίων. Ένα τέτοιο πανεπιστήμιο θα ήταν -ως το καύχημα της Ε.Ε.- πόλος έλξης διαπρεπών ακαδημαϊκών, επιφανών σπουδαστών αλλά και δέκτης μεγάλων κοινοτικών κονδυλίων (Ασδεράκη, 2008: 170).

Παρά τις προσπάθειες των προηγούμενων ετών, ο Ευρωπαϊκός Χώρος Ανώτατης Εκπαίδευσης άρχισε να εμφανίζεται με τη Διακήρυξη της Σορβόνης (1998). Η Διακήρυξη αυτή διατυπώθηκε από τους υπουργούς παιδείας της Γαλλίας, Ιταλίας, Γερμανίας και Ηνωμένου Βασιλείου. Οι τέσσερις, πολιτικοί εκπρόσωποι του κλάδου στις κυβερνήσεις τους, ανακοίνωσαν την πρόθεσή τους για έναν κοινό στόχο. Μίλησαν για την Ευρώπη της γνώσης, που θα είναι εξίσου σημαντική, όσο η Ευρώπη της οικονομίας και της ελεύθερης αγοράς.¹³ Η κοινή ανακοίνωση έκανε λόγο για την αναγνώριση των διδακτικών μονάδων (ECTS) και τη φοιτητική/ακαδημαϊκή κινητικότητα. Οι διδακτικές μονάδες πιστοποιούν, τρόπον τινά, το υπόβαθρο ενός σπουδαστή και είναι το εχέγγυο των γνώσεών του. Η πρόβλεψη για την κινητικότητα είχε να κάνει με την επιδίωξη της συνεργασίας των Ευρωπαίων πολιτών μεταξύ τους, υπό το ιδεαλιστικό πρίσμα της ενοποίησης. Σε κάθε περίπτωση, αυτή η ένωση ήταν μια πρωτοπορία καθώς προωθούσε την ομογενοποίηση τριών διαφορετικών συστημάτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης.

Για να αντιληφθούμε το μέγεθος και την ουσία μιας «ένωσης» στα ακαδημαϊκά ιδρύματα υπό ένα νέο μοντέλο, αρκεί να δούμε τι συνέβαινε σε αυτά πριν τη Διακήρυξη. Αρχικά, θεωρείται δεδομένο ότι το εκπαιδευτικό σύστημα κάθε χώρας είναι προσαρμοσμένο στη φύση και τους στόχους των πολιτικών της επιδιώξεων, στις κοινωνικές συνθήκες που τη διέπουν και στη γενικότερη ιδεολογική κατεύθυνση των πολιτών της. Οι συνυπογράψαντες τη Διακήρυξη ήταν αναμφίβολα οι εκφραστές διαφορετικών θεωρήσεων της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης.

---

¹³ βλέπε Διακήρυξη της Σορβόνης στον υπερσύνδεσμο: http://www.ehea.info/media.ehea.info/file/1998_Sorbonne/61/2/1998_Sorbonne_Declaration_English_552612.pdf

Η ευρωπαϊκή ήπειρος ανέκαθεν διατηρούσε μια λαμπρή παράδοση στο πεδίο της εκπαίδευσης και της κατάρτισης. Πιο συγκεκριμένα, η Ιταλία, η Γαλλία και η Γερμανία μπορούσαν να υπερηφανεύονται για τα ιδρύματά τους, τα οποία και έλκυαν την καταγωγή τους από την -κατά τ' άλλα- «σκοτεινή» εποχή του Μεσαίωνα και τα *σκριπτόρια* των μοναστηριών.¹⁴ Κατά την ίδια περίοδο, οι πρώιμες εκδοχές της κατάρτισης ήθελαν τους μαθητευόμενους τεχνίτες να διδάσκονται μια τέχνη από γηραιότερους στις συντεχνίες τους. Τέτοια παραδείγματα έχουμε πολλά (υφαντουργία στη Φλάνδρα, υαλουργία στη Βενετία κ.α.) κάτι που δικαιολογούσε τον κατοπινό διαχωρισμό των «συστημάτων». Εξάλλου, κάθε κράτος διαμορφώνει, με βάση τα κοινωνικοοικονομικά και πολιτιστικά του χαρακτηριστικά, το δικό του εκπαιδευτικό σύστημα, καθώς αυτό είναι άμεσα συνδεδεμένο με το περιβάλλον στο οποίο εδράζεται (Παπαδάκης, 2003: 57).

Τα πανεπιστημιακά μοντέλα ήταν το αγγλοσαξονικό, το χουμπολτιανό και το γαλλικό. Το αγγλοσαξονικό μοντέλο επικεντρώνεται στη διάπλαση του χαρακτήρα, έχοντας ένα ρόλο συμβουλευτικό και -καθαρά- εκπαιδευτικό. Το χουμπολτιανό ή γερμανικό εστιάζει στην έρευνα των ακαδημαϊκών, η οποία μεταμορφώνεται σε γνώση για τους σπουδαστές. Την ίδια στιγμή, το γερμανικό μοντέλο ήταν συνυφασμένο με τη δημιουργία εθνικής ταυτότητας στη γενιά των σπουδαστών, που θα αναλάμβανε τα ηνία της διοίκησης για την ολοκλήρωση της γερμανικής ενοποίησης. Τέλος, το γαλλικό μοντέλο έχει έναν πιο επαγγελματικό προσανατολισμό (Hackl, 2001: 19).

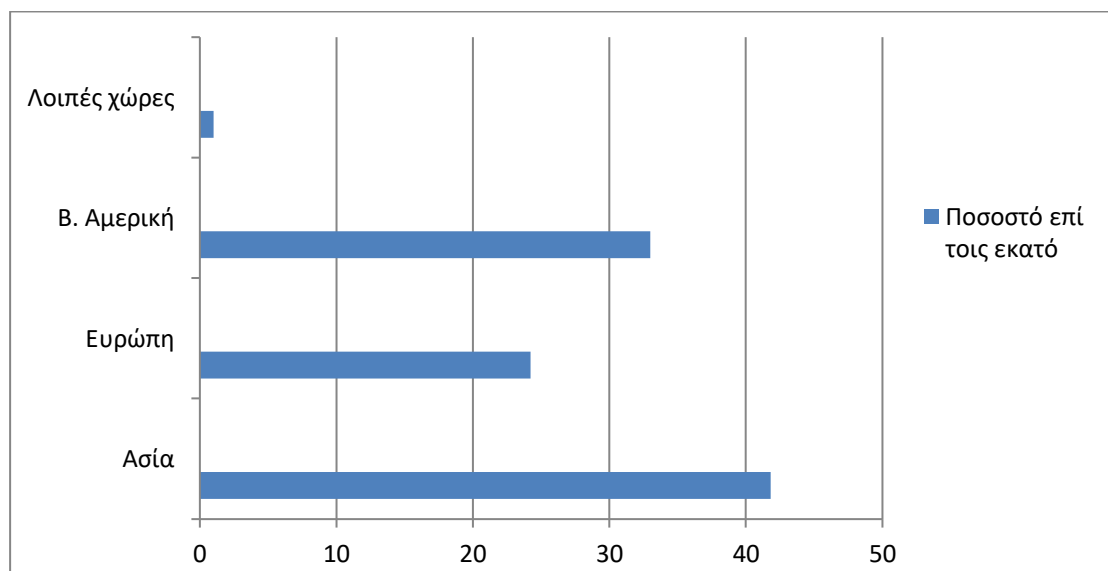
Μερικοί μελετητές θεωρούν ξεχωριστό μοντέλο και αυτό του Τεχνολογικού Ινστιτούτου της Μασαχουσέτης (MIT), το οποίο συνδυάζει την ακαδημαϊκή πορεία με την έρευνα και την καινοτομία (Καλογήρου, 2010: 175). Αυτός ο συγκερασμός δεν είναι τυχαίος αλλά συμβαίνει με τις παραινέσεις του κράτους και τις ανάγκες της επιχειρηματικότητας. Ειδικότερα, το μοντέλο της τριπλής έλικας συνδέει αυτούς τους τρεις παράγοντες και θα αναλυθεί εκτενέστερα στη συνέχεια. Εν συνόψει, είναι ένα καινοτόμο μοντέλο που βασίζεται στην ανατροφοδότηση της σχέσης κράτους, ΑΕΙ και επιχειρήσεων.

Η συμφωνία των υπουργών παιδείας είχε ένα διττό σκοπό. Ο προφανής πρωταρχικός σκοπός ήταν η ενοποίηση όλων των ευρωπαϊκών συστημάτων

---

¹⁴ Πρόγονοι του σημερινού πανεπιστημίου είναι τα μοναστήρια. Περισσότερα βλέπε Σοφούλης, 2010: 100.

εκπαίδευσης σε ένα, με στόχο τη νέα νοηματοδότησή τους. Ο νέος προσανατολισμός που ήταν στα σκαριά θα κοινοτικοποιούσε τις διαδικασίες των ΑΕΙ με ένα ευρωπαϊκό πρόσημο. Ο δεύτερος σκοπός ήταν -θα λέγαμε- περισσότερο σκιώδης. Τα τελευταία χρόνια υπήρχε και συνεχίζει να υπάρχει μια άνοδος στα ποσοστά των σπουδαστών από την Ασία, που επιλέγουν δυτικά ιδρύματα για τη συνέχιση των σπουδών τους. Στον ανταγωνισμό, συνεπώς, της αγοράς των ΑΕΙ, η Ευρώπη δεν είχε προσδώσει τη δέουσα σημασία. Ως αποτέλεσμα, οι σπουδαστές επιλέγουν τα ιδρύματα των ΗΠΑ στερώντας έτσι σημαντικά κεφάλαια αλλά και κύρος στα ευρωπαϊκά ΑΕΙ. Αυτό περιγράφεται στον Πίνακα 1 με την Ευρώπη να έρχεται τρίτη στην προτίμηση των φοιτητών από την Ασία.

Πίνακας 1: Κινητικότητα φοιτητών προερχόμενων από την ανατολική Ασία και περιοχή Ειρηνικού για συνέχιση σπουδών, πηγή: UNESCO, 2009.

Οι βάσεις λοιπόν του Ευρωπαϊκού Χώρου Ανώτατης Εκπαίδευσης τέθηκαν με τη Σορβόνη και ισχυροποιήθηκαν επί ημερών της αυστριακής προεδρίας της Ε.Ε.. Στη διάσκεψη στη Μπολόνια (1999) υπέγραψαν κοινή διακήρυξη και τα λοιπά κράτη, τα οποία απείχαν από τη Σορβόνη. Ήταν μια διάσκεψη που φανέρωσε έκδηλα την οικουμενικότητα που άρχισε να έχει η Ε.Ε. και τα όργανά της. Δεδομένου ότι 29 χώρες υπέγραψαν τη διακήρυξη, αντικατοπτρίζεται η επιδίωξή τους να εισέλθουν περαιτέρω στον κλειστό κύκλο των 15 μελών. Η διακήρυξη επί του πρακτέου ισοδυναμεί με ένα έγγραφο νομικά μη δεσμευτικό, πλην όμως με αντίκτυπο διεθνή (Ασδεράκη, 2008: 432). Ο σημαντικότερος άξονας της Διακήρυξης, που άπτεται επί

της παρούσας μελέτης ήταν εκείνος «περί ενθάρρυνσης της κινητικότητας». Οι στόχοι της Διαδικασίας ήταν οι ισότιμοι τίτλοι σπουδών, οι δύο χωριστοί κύκλοι σπουδών (προπτυχιακός-μεταπτυχιακός), το σύστημα διδακτικών μονάδων, η κινητικότητα, συνεργασία πανευρωπαϊκά στη διασφάλιση ποιότητας και ώθηση της ευρωπαϊκής διάστασης στην εκπαίδευση (Τσαούσης, 2007: 395).

Η Διαδικασία της Μπολόνια τοποθέτησε το στόχο της δημιουργίας του ΕΧΑΕ μέχρι το 2010, κάτι που επισφράγισε η Συνθήκη της Λισσαβόνας, όπου και αποφασίστηκε να δοθούν αρκετά κεφάλαια στην εκπαίδευση. Ο στόχος ήταν να μετατραπεί η Ε.Ε. σε μια ανταγωνιστική δύναμη στο χώρο της παιδείας και της έρευνας. Επιπλέον, για τους ηγέτες της Ένωσης ήταν πολύ σπουδαίο το γεγονός της δημιουργίας μιας οικονομίας βασισμένης στη γνώση (Teichler, 2012: 2).

4.3 Ο Ευρωπαϊκός Χώρος Ανώτατης Εκπαίδευσης ως μέσο προώθησης Ήπιας Ισχύος.

Η ευρωπαϊκή απάντηση σε μια εκπαίδευση που διεθνοποιείται ήταν ο ΕΧΑΕ. Παλαιότερα η αντίληψη ήταν ότι η μόρφωση ήταν εφόδιο αυτού που την κατείχε, σήμερα τα κράτη έχουν ισχυρά συμφέροντα να έχουν πολίτες μορφωμένους καθώς αποτελούν εφόδιο για τα ίδια. Η σύνδεση των πανεπιστημίων με την αγορά εργασίας δημιουργεί μια αίσθηση αύξησης των οικονομικών μεγεθών. Η Ε.Ε. λοιπόν επιθυμεί να έχει δεσμούς με όσους βρίσκονται στα κέντρα λήψης αποφάσεων καθώς έτσι θα μπορεί με ευκολία να ρυθμίσει τη μεταξύ τους σχέση κατά το δοκούν. Η Ε.Ε. επιθυμώντας να καταστήσει τον ΕΧΑΕ ως ένα αξιόπιστο και αρραγές σύστημα έχει με επιτυχία εισάγει το πρόγραμμα ERASMUS, ήδη από το 1987. Δύο εκ των στόχων του προγράμματος φανερώνουν την επιδίωξη άσκησης πολιτικής ήπιας ισχύος. Αφενός προωθείται η συνεργασία των κρατών, αφετέρου ενισχύεται η επικοινωνία ως πτυχή της δημοκρατίας.¹⁵ Αυτό το τελευταίο σκέλος φανερώνει την ιδεαλιστική υφή της Ε.Ε. προς τα κράτη μέλη και κυρίως τους νέους.

---

¹⁵ Περισσότερα βλέπε στον υπερσύνδεσμο: https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/about_el

Η Ευρωπαϊκή Πολιτική Γειτονίας είναι αυτή που κινεί τα νήματα γύρω από το πεδίο της επιρροής. Έχει στόχο τις γειτονικές χώρες από τα κράτη μέλη και επιδιώκει τη σταθερότητά τους, την προώθηση των αξιών της Ε.Ε. και, φυσικά, την προώθηση των συμφερόντων της Ένωσης.¹⁶ Στην ίδια λογική περί εξαγωγής της ευρωπαϊκής επιρροής, κινείται η διπλωματία των ανταλλαγών.

Η διπλωματία των ανταλλαγών συνίσταται σε δύο σκέλη. Το πρώτο σκέλος έχει να κάνει με την αποστολή φοιτητών στο εξωτερικό για να φανεί η ανωτερότητά τους, άρα η σπουδαιότητα της χώρας καταγωγής τους. Το δεύτερο σκέλος αφορά την υποδοχή αλλοδαπών φοιτητών, οι οποίοι θα μάθουν πόσο υπέροχη είναι η χώρα που τους φιλοξενεί. Αμφότερες οι δύο περιπτώσεις αποκαλύπτουν μια μονοδιάστατη προσέγγιση ωφέλιμη για το κράτος που την ασκεί (Cull, 2008: 33-34). Στην πράξη, πάντως, αυτό επιφέρει θετικές εξελίξεις σε περιπτώσεις που το παρελθόν δεν είναι ειρηνικό. Η συμφωνία του 1963 μεταξύ Αντενάουερ και Ντε Γκολ σήμανε το τέλος μιας μεγάλης κόντρας μεταξύ Γερμανίας-Γαλλίας, το πρώτο βήμα όμως ήταν η ανταλλαγή μαθητών. Δεν μνημονεύεται συχνά αλλά οι πρωτοβουλίες ξεκίνησαν σε τοπικό επίπεδο για να φτάσουν στην ίδρυση του Γαλλογερμανικού Γραφείου Νεότητας. Το κλειδί της επιτυχίας ήταν οι συμπράξεις περιοχών με ίδια πληθυσμιακά και οικονομικά χαρακτηριστικά, κάτι που δεν επέτρεπε φανερά τον χαρακτηρισμό της ανωτερότητας του ενός ή του άλλου (Cull, 2008: 41).

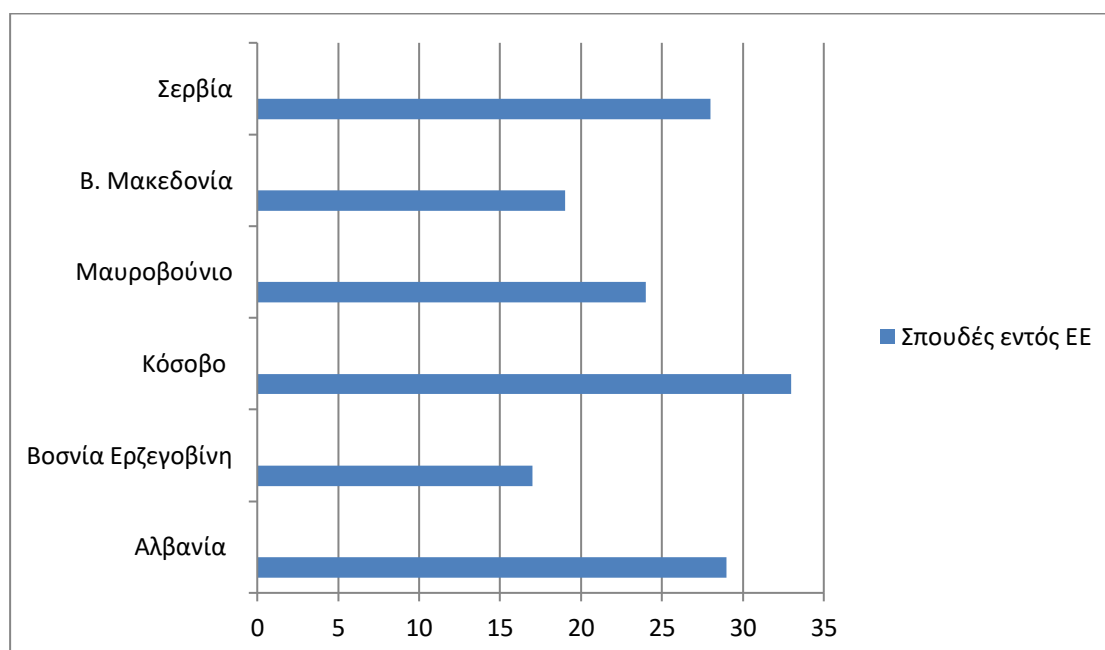
Με αποφάσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής έχουν συσταθεί ορισμένα προγράμματα τα οποία έχουν προσανατολισμό σε τρίτες χώρες. Ένα τέτοιο πρόγραμμα ήταν το Tempus (1990) που προέβλεπε αναδιάρθρωση των προγραμμάτων σπουδών και μετατόπιση του φοιτητικού κοινού προς ειδικότητες ανάγκης μεταξύ άλλων.¹⁷ Αποτελεί παρακλάδι του προγράμματος PHARE το οποίο συνόδευε προενταξιακά τις χώρες εκείνες που εκδήλωναν ενδιαφέρον προσχώρησης στην ευρωπαϊκή κοινότητα. Πέρα από τις χώρες με ενδιαφέρον ένταξης, έχει επεκτείνει τις δραστηριότητες του και σε μεσογειακές μη ευρωπαϊκές χώρες. Το πρόγραμμα Tempus υποστηρίζει τρεις μορφές δράσεων ξεκινώντας από κοινές

---

¹⁶ Περισσότερα βλέπε στον υπερσύνδεσμο: https://ec.europa.eu/info/policies/european-neighbourhood-policy_el

¹⁷ Περισσότερα βλέπε στον υπερσύνδεσμο: https://eacea.ec.europa.eu/sites/2007-2013/tempus-programme_en

διεργασίες για την εξομάλυνση των πολιτισμικών διαφορών, συμβουλευτικές παρεμβάσεις για την ανώτατη εκπαίδευση και ατομικές υποτροφίες κινητικότητας (Τσαούσης, 2007: 383-384). Πρωταρχικός στόχος του προγράμματος ήταν οι αλλαγές στα εκπαιδευτικά συστήματα των χωρών του ανατολικού μπλοκ. Μέχρι και σήμερα, ο κύριος όγκος κονδυλίων των ευρωπαϊκών προγραμμάτων ανταποκρίνεται στη ζήτηση των ευρωπαϊκών γειτονικών κρατών, φανερώνοντας έτσι τις προθέσεις της Ε.Ε. να καλλιεργήσει θετικό κλίμα γύρω από αυτήν (Perilli, 2018: 587). Πράγματι, τέτοιες ενέργειες έχουν δράσει καταλυτικά, επί παραδείγματι στις χώρες της Βαλκανικής χερσονήσου. Οι έρευνες δείχνουν ότι ο πληθυσμός στα πλαίσια της οικονομικής ευμάρειας, της ελεύθερης μετακίνησης αλλά και της ελεύθερης κινητικότητας (για σπουδές) επιθυμεί ένταξη στην Ε.Ε., όπως παρουσιάζεται στον Πίνακα 2. Οι αριθμοί είναι ποσοστά επί τοις εκατό. Συνεπώς, η ήπια επιρροή της Ε.Ε. αντανακλάται στη θέληση για ένταξη στην Ένωση.

Πίνακας 2: Ποσοστό επί τοις εκατό πολιτών των Βαλκανίων που επιθυμούν ένταξη στην Ε.Ε. για λόγους σπουδών και κινητικότητας, πηγή: https://www.rcc.int/seeds/files/RCC_BalkanBarometer_PublicOpinion_2019.pdf

Η Ρωσία ως το διάδοχο πολιτικό μόρφωμα της ΕΣΣΔ έχει λάβει αρκετή βοήθεια στα πλαίσια της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης. Ωστόσο, αν και αποτελεί μέλος της Διαδικασίας της Μπολόνια, δεν είναι σαφής ο καθορισμός του εκπαιδευτικού της μοντέλου καθώς απευθύνεται διεθνοποιημένα μεν αλλά στα δορυφορικά πρώην σοβιετικά κράτη δε. Στόχος είναι η δωρεάν εκπαίδευση των μελών της ελίτ σε αυτά τα κράτη. Ως αντιστάθμισμα σε αυτά η Ε.Ε. έχει χαλαρώσει τους περιορισμούς για την είσοδο Ρώσων ακαδημαϊκών στα ευρωπαϊκά πανεπιστήμια (Botonero, 2006: 19). Αντιλαμβανόμαστε οπότε μια πρόληψη για την αποφυγή μιας αμερικανικής επιρροής στις γειτονικές χώρες, η οποία θα καρπωνόταν τα οικονομικά και πνευματικά οφέλη. Για αυτόν κυρίως το λόγο η Ε.Ε. οδηγήθηκε στην ανάπτυξη του ΕΧΑΕ ως αντιστάθμισμα σε μια ενδεχόμενη απειλή. Ας μην παραλείψουμε ότι οι χώρες πέριξ τις Ένωσης αποτελούν μια αγοραστική δύναμη για την ίδια.

4.4 Η Τριτοβάθμια Εκπαίδευση στην Ελλάδα.

Η τριτοβάθμια εκπαίδευση στην Ελλάδα δεν είναι υποχρεωτική και η μετάβαση σε αυτή γίνεται διαμέσου των πανελλαδικών εξετάσεων. Η είσοδος στο πανεπιστήμιο είναι δικαίωμα για τους Έλληνες και παρέχεται δωρεάν από το κράτος. Τα ιδρύματα έχουν καθεστώς αυτοδιοίκησης και το ακαδημαϊκό προσωπικό έχει τον τίτλο του «δημόσιου λειτουργού», κατά το άρθρο 16 του Συντάγματος. Εντωμεταξύ, η Οικουμενική Διακήρυξη για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα του 1948 προβλέπει με το άρθρο 26, αν και δεν είναι νομικά δεσμευτική, το δικαίωμα στην εκπαίδευση. Ειδικότερα αναφέρεται ότι:

- *Καθένας έχει δικαίωμα στην εκπαίδευση. Η εκπαίδευση πρέπει να παρέχεται δωρεάν, τουλάχιστον στη στοιχειώδη και βασική βαθμίδα της. Η στοιχειώδης εκπαίδευση είναι υποχρεωτική. Η τεχνική και επαγγελματική εκπαίδευση πρέπει να εξασφαλίζεται για όλους. Η πρόσβαση στην ανώτατη παιδεία πρέπει να είναι ανοικτή σε όλους, υπό ίσους όρους, ανάλογα με τις ικανότητες τους.*
- *Η εκπαίδευση πρέπει να αποβλέπει στην πλήρη ανάπτυξη της ανθρώπινης προσωπικότητας και στην ενίσχυση του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιακών ελευθεριών. Πρέπει να προάγει την κατανόηση, την ανεκτικότητα και τη φιλία ανάμεσα σε όλα τα έθνη και σε όλες*

τις φυλές και τις θρησκευτικές ομάδες, και να ευνοεί την ανάπτυξη των δραστηριοτήτων των Ηνωμένων Εθνών για τη διατήρηση της ειρήνης.

- *Οι γονείς έχουν, κατά προτεραιότητα, το δικαίωμα να επιλέγουν το είδος της παιδείας που θα δοθεί στα παιδιά τους.*¹⁸

Το ελληνικό σύστημα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης χαρακτηρίζεται τα τελευταία χρόνια από την αθρόα προσέλευση σπουδαστών στις τάξεις του. Από το 2000 ως το 2016 υπήρξε αύξηση από 24% σε 41% στους νέους 25-34 απόφοιτους τριτοβάθμιας (ΑΔΠ, 2017: 18). Η βελτίωση του μορφωτικού επιπέδου αλλά και η οικοδόμηση ενός εκπαιδευτικού υποβάθρου δεξιοτήτων μετατρέπει τον σπουδαστή σε έναν περιζήτητο εργαζόμενο. Ο εργαζόμενος έχει πλέον να αναμετρηθεί στην αγορά εργασίας με αρκετούς του επιπέδου του και, ως εκ τούτου, πρέπει να αναζητά τρόπους να ξεχωρίζει. Συγκριτικά με παρελθόντα έτη, το πανεπιστήμιο με βεβαιότητα έχει ήδη μετατραπεί στο «λύκειο του 21ου αιώνα» (Καλογήρου, 2010: 173). Υπό αυτή τη σκοπιά, θεωρείται δεδομένη η παρουσία στο πανεπιστήμιο για κάποιον που επιδιώκει να εργαστεί σε μια μη χειρωνακτική εργασία και αποβλέπει γενικά σε μια επαγγελματική καταξίωση.

Την ίδια στιγμή και ενώ οι προκλήσεις μεγαλώνουν παγκοσμίως, ελέω της γενικότερης θεώρησης της παγκοσμιοποίησης, το ίδιο το κράτος επικροτεί τις σπουδές των νέων. Το ελληνικό κράτος ειδικότερα, με τις δωρεάν σπουδές στα εγχώρια ΑΕΙ, δίνει μια, τρόπον τινά, προίκα για το μέλλον στα παιδιά του. Στην πράξη όμως αυτό προκαλεί τριγμούς στις κοινωνικές δομές, αφού τα πανεπιστήμια παράγουν μια μορφωμένη τάξη αποφοίτων, η οποία ελέω κρίσης θα αναζητά με δυσκολία απασχόληση.¹⁹ Αυτό το αδρανές καταρτισμένο δυναμικό μειώνει την αξιοπιστία του πανεπιστημίου (Σοφούλης, 2010: 103).

Η έκθεση του ΟΟΣΑ του 2011 χαρακτήριζε το όλο σύστημα εξαιρετικά υδροκέφαλο και απαρχαιωμένο (Giouzmpasoglou, C., Marinakoy, E. & Paliktzoglou

---

¹⁸ βλέπε στον υπερσύνδεσμο το σύνολο της Διακήρυξης: http://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/grk.pdf

¹⁹ Περισσότερα για το αδρανές εκπαιδευμένο δυναμικό, βλέπε στον υπερσύνδεσμο: <https://tradingeconomics.com/greece/unemployment-rate>

V., 2016: 124). Η ίδια έκθεση κατέγραψε ένα υψηλό ποσοστό Ελλήνων φοιτητών που σπουδάζουν στο εξωτερικό προκαλώντας απώλεια κεφαλαίων αλλά και απώλεια καταρτισμένου προσωπικού. Ο οργανισμός καταλήγει προτείνοντας στη χώρα να αλλάξει την οπτική της για να μη χάνει πλέον ανθρώπινο δυναμικό και χρήματα. Παρά την είσοδο φοιτητών στο δωρεάν εκπαιδευτικό σύστημα, η χώρα εξάγει φοιτητές σε Η.Β., Γαλλία, Γερμανία, Κύπρο, Βουλγαρία, Ρουμανία κ.α. (Asderaki, 2013: 473). Τηρουμένων των αναλογιών, η Ελλάδα στέλνει στο εξωτερικό έναν μεγάλο αριθμό φοιτητών (36.995 το 2017).²⁰

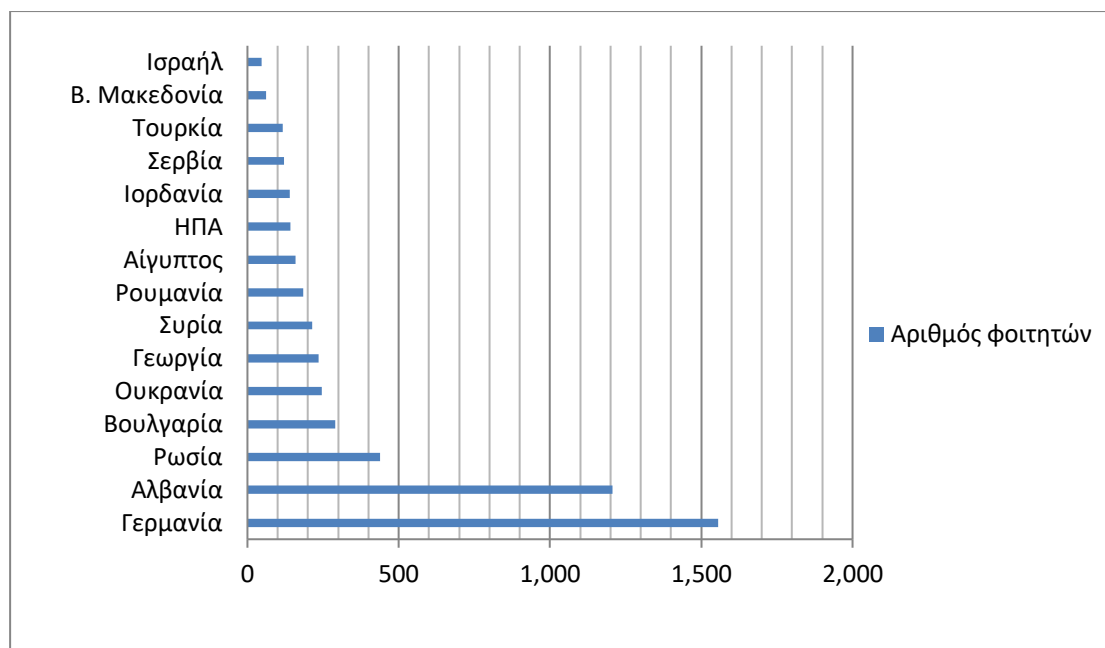
Αναφορικά με τη διεθνοποίηση, αυτή προάγεται από το υπουργείο παιδείας διαμέσου των ΑΕΙ. Από το 2014 λειτουργεί μια πλατφόρμα ενημέρωσης για ημεδαπούς, αλλοδαπούς φοιτητές αλλά και εν δυνάμει φοιτητές με προσφυγικό παρελθόν.²¹ Η πλατφόρμα αυτή λειτουργεί με τη στήριξη τόσο του υπουργείου παιδείας όσο και του αντίστοιχου των εξωτερικών. Περιέχει χρήσιμες πληροφορίες για γραφειοκρατικά ζητήματα και λεπτομέρειες για τις σπουδές όλων των βαθμίδων. Τα στοιχεία του Πίνακα 3 εμφανίζουν τον αριθμό των φοιτητών που προέρχονται από χώρες της αλλοδαπής. Πρέπει να σχολιαστεί ότι δεν αναφέρεται η Κύπρος σκόπιμα. Η Κύπρος δίνει 12.259 φοιτητές αλλά αρκεί να συλλογιστούμε ότι δεν μπορούμε να εξετάσουμε την ήπια ισχύ της εκπαίδευσης σε ένα κράτος ίδιας εθνικότητας. Πέρα από αυτό, πρακτικά, θεωρείται δεδομένη η συμμαχία Ελλάδας-Κύπρου.

---

²⁰ Περισσότερα στοιχεία βλέπε στον υπερσύνδεσμο της UNESCO: <http://data.uis.unesco.org/>

²¹ Περισσότερα στον υπερσύνδεσμο <https://el.studyingreece.edu.gr/>

Πίνακας 3: Global Flow of Tertiary-Level Students, πηγή: <http://uis.unesco.org/en/uis-student-flow> (2017).

Γενικά, η Ελλάδα έχει μια μικρή σχετικά μερίδα στην κατανομή των αλλοδαπών φοιτητών, ήτοι 30.000 ή 0,7% του παγκόσμιου πληθυσμού φοιτητών. Όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω, η Κύπρος έρχεται πρώτη σε φοιτητές, καθώς επί του πρακτέου, η Ελλάδα είναι μια εύκολη δίοδος λόγω γλώσσας, εγγύτητας αλλά και διακρατικών προγραμμάτων. Τα διακρατικά αυτά προγράμματα είναι μέσα πολιτικής καθώς περιλαμβάνουν και συνεργασίες στο πεδίο της στρατιωτικής εκπαίδευσης, όπως αναφέρει η εσωτερική έκθεση αξιολόγησης του 2014 της Σχολής Ευελπίδων.²²

Στο ίδιο έγγραφο (ΣΣΕ, 2014: 91) εμφανίζεται ο αριθμός των αλλοδαπών φοιτητών για τα έτη 2013- 2014 και παρατίθεται εδώ ο πίνακας. Αξίζει να σταθούμε στα εννέα άτομα από τη Λιβύη, σύμφωνα με το έγγραφο, τα οποία ενσαρκώνουν μια προσπάθεια πολλών ετών της χώρας να μπορέσει να αυξήσει την επιρροή της στη βόρεια Αφρική. Αυτές οι προσπάθειες οικοδομούν μια αμοιβαία κατάσταση εμπιστοσύνης στα δύο έθνη και δημιουργούν μια σταθερότητα στα δια θαλάσσης σύνορα της Ελλάδας. Οι σχέσεις αυτές εμφυτεύουν μια πεποίθηση αυτονότητας

²² περισσότερα για την εσωτερική αξιολόγηση της Στρατιωτικής Σχολής Ευελπίδων, βλέπε στον υπερσύνδεσμο: <https://sse.army.gr/sites/sse.army.gr/files/uploads/ev-gr-01.pdf>.

στήριξης εκατέρωθεν. Όταν η μια πλευρά αντιμετωπίζει προβλήματα με διεθνή αντίκτυπο, θεωρείται σχεδόν σίγουρη η στήριξη της άλλης πλευράς. Η Λιβύη τα τελευταία χρόνια περνά ένα μεταβατικό στάδιο με συχνές εμφυλιοπολεμικές εντάσεις στο εσωτερικό της. Το ζήτημα της Λιβύης έχει αναχθεί σε διεθνές και πολλά κράτη εμπλέκονται ενεργά στον καθορισμό της τελικής κατάστασης στη χώρα.

ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟ ΕΤΟΣ 2013-2014	
ΧΩΡΑ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗΣ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΦΟΙΤΗΤΩΝ
ΑΛΒΑΝΙΑ	1
ΑΡΜΕΝΙΑ	3
ΙΟΡΔΑΝΙΑ	4
ΛΙΒΥΗ	9
ΜΑΥΡΟΒΟΥΝΙΟ	2
ΙΟΡΔΑΝΙΑ	2
ΣΕΝΕΓΑΛΗ	3
ΣΥΝΟΛΟ	24

Πίνακας 4: Αλλοδαποί φοιτητές στη ΣΣΕ, έτος 2013-2014, πηγή: <https://sse.army.gr/sites/sse.army.gr/files/uploads/ev-gr-01.pdf>

Εσχάτως, η Ελλάδα εκ των πραγμάτων αναμείχθηκε στη διένεξη, μην έχοντας άλλη επιλογή. Ειδικότερα, η Τουρκία συνυπόγραψε συμφωνία με τη μία πλευρά, αυτή του Φαγέζ Αλ Σάραζ, ο οποίος αναγνωρίζεται από τον ΟΗΕ. Αυτό το σύμφωνο, για τη διευθέτηση της θαλάσσιας περιοχής νοτίως της Κρήτης, υποσκάπτει αυτή την προσπάθεια δημιουργίας φιλικού κλίματος και σταθερής σχέσης με τη Λιβύη και προκαλεί προβλήματα στα θαλάσσια σύνορα. Όπως φαίνεται από τις τελευταίες εξελίξεις, το συμφωνητικό αυτό επιτρέπει ελευθερία κινήσεων σε αυτό το σημείο της Μεσογείου, ήτοι αεροναυτικές ασκήσεις για τα τουρκικά επιτελεία και σεισμικές έρευνες. Δεν θα πρέπει, δε, να παραλείψουμε να αναφέρουμε την ιδεολογικά πνευματική ταύτιση του Σάραζ με τον Τούρκο πρόεδρο Ερντογάν (αδελφοί μουσουλμάνοι). Στο πεδίο αυτής της περίπλοκης σύγκρουσης, η Ελλάδα βρήκε έναν διάλογο επικοινωνίας ως άλλον συνδυατικό κρίκο με την αντίπαλη πλευρά του Σάραζ, αυτή του στρατάρχη Χάφταρ. Ειδικότερα, ο επικεφαλής των ναυτικών δυνάμεων, ναύαρχος Μακντάουι, με ανακοινώσεις του στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης

τασσόταν εναντίον της τουρκικής ανάμειξης στη χώρα του, εκφραζόμενος στα ελληνικά! Αυτή η παρουσία του αξιωματικού αυτού, ήταν η πεμπτουσία της ήπιας ισχύος της χώρας μας καθώς όταν χρειάστηκε η Ελλάδα ένα έρεισμα στη Λιβύη -για τα δικά της συμφέροντα- υπήρχε ήδη εκεί και μάλιστα κατείχε σημαντική θέση.²³

Με λίγα λόγια εύκολα συμπεραίνουμε ότι σε δύσκολες συγκυρίες, προκύπτουν αναπάντεχες ευκαιρίες, οι οποίες μπορούν να μεταβάλουν μια κατάσταση. Συνακόλουθα, θα λέγαμε ότι η ήπια ισχύς προκαλεί κάποια αποτελέσματα τα οποία ναι μεν βρίσκονται σε αδράνεια αλλά όταν απαιτηθεί είναι εκεί για να επιτελέσουν το σκοπό τους. Πρόσωπα κλειδιά, όπως ο προαναφερθείς αξιωματικός του ναυτικού, πρέπει να μεταλαμβάνουν της ελληνικής παιδείας και να γίνονται κοινωνοί αυτής. Η εν υπνώσει κατάστασή τους είναι μια φάση διαρκούς επιφυλακής τους προς τα ελληνικά συμφέροντα.

4.5 Οφέλη Διεθνοποίησης (brain gain - income).

Το Συμβούλιο Παιδείας δεν είναι τα μόνο εξουσιοδοτημένο να αποφασίζει για τα της εκπαίδευσης (και κατάρτισης). Μερίδιο γνωμοδότησης σε ότι αφορά και συνδέεται με τις υπηρεσίες της εσωτερικής αγοράς ή των οικονομικών, έχει το αντίστοιχο Συμβούλιο Υπουργών (Σιάκαρης, 2006: 49). Αυτό εκδηλώνει και μια άλλη βαθύτερη ουσία της εκπαίδευσης, που είναι το οικονομικό αντίκρισμα και τα έσοδα που μελλοντικά θα αποφέρει αυτή, ως επένδυση στους πολίτες (Schultz, 1972: 90). Με αφορμή αυτό, πρέπει να παραδεχτούμε ότι η οικονομική ανάπτυξη που μπορεί να προέλθει από τις εκπαιδευτικές διαδικασίες είναι αυτό που περιγράφει η φράση «το τερπνόν, μετά του ωφελίμου». Βέβαια, εκτός από το πολυπόθητο εισόδημα, στην περίπτωση της Ελλάδας, η αναβάθμιση του εκπαιδευτικού συστήματος ισοδυναμεί και με τη μείωση του brain drain. Ειδικότερα, οι καλύτερες δομές και ένα περισσότερο ελκυστικό πρόγραμμα προδιαθέτουν την όλη κατάσταση για ένα αναπάντεχο brain gain.

---

²³ Περισσότερα για τον Λίβυο ναύαρχο στον Τύπο της περιόδου αλλά και ενδεικτικά σε ιστοσελίδες: <https://www.tovima.gr/2020/01/08/world/livyos-nayarxos-xiliades-ethelontes-stin-maxi-kata-ton-tourkon/>

Η εκπαίδευση ως αγαθό εκπέμπει μια πνευματικότητα αλλά συγχρόνως διαθέτει και μια οικονομική πτυχή. Πέρα από τα υλικά υποδομής, τον εξοπλισμό και το διδακτικό προσωπικό, τα πανεπιστήμια (δηλαδή το κράτος) επωμίζονται και το κόστος των φοιτητών. Εξ ορισμού, όπως τονίστηκε παραπάνω η τριτοβάθμια εκπαίδευση είναι εν Ελλάδι δωρεάν. Τα πανεπιστήμια όμως αναμφίβολα επιθυμούν έσοδα που θα τους επιτρέψουν να αναβαθμίσουν ποιοτικά το επίπεδο των παρεχόμενων υπηρεσιών τους. Τα έσοδα αυτά δύνανται να προκύψουν, όπως άλλωστε συμβαίνει παγκοσμίως, από τα εισερχόμενα κεφάλαια αλλοδαπών φοιτητών. Επίσημως, αυτή η λειτουργία γνωστοποιείται κυβερνητικά, μέσω διακρατικών συμφωνιών και μέσω υποτροφιών (Τσαούσης, 2007: 186).

Η Ελλάδα στο ζήτημα της εισροής αλλοδαπών φοιτητών υστερεί πρωταρχικά στο ελληνόγλωσσο πρόγραμμα σπουδών. Οι μεγάλες χώρες που διαθέτουν αρκετά πανεπιστήμια με κύρος, όπως οι ΗΠΑ, έχουν το προνόμιο να έχουν επίσημη γλώσσα τα αγγλικά αλλά και πανεπιστήμια που ήδη βρίσκονται μπροστά σε ζητήματα έρευνας (Wojciuk, Michalek & Stormowska, 2015: 14).

4.6 Εμπειρική Έρευνα

Συμπληρωματικά προς την παρούσα εργασία, πραγματοποιήθηκε έρευνα υπό τη μορφή του ερωτηματολογίου με στόχο τους αλλοδαπούς φοιτητές του Διδασκαλείου της Νέας Ελληνικής Γλώσσας, που στεγάζεται στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, υπό την εποπτεία του Τμήματος Φιλολογίας. Το Διδασκαλείο διδάσκει την ελληνική στους φοιτητές, που σπουδάζουν στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Τα δεδομένα που σχολιάζονται κάτωθι προέκυψαν από τις απαντήσεις των φοιτητών του τμήματος του πρώτου εξαμήνου του ακαδημαϊκού έτους 2020-2021. Οι φοιτητές που συγκρότησαν το τμήμα εκμάθησης νέας ελληνικής, άθροιζαν σε 28 και το ερωτηματολόγιο διαμοιράστηκε στο σύνολό τους. Ο Πίνακας 5 δείχνει την κατανομή του φύλου των απαντήσεων που υποβλήθηκαν. Οι γυναίκες ήταν η πλειοψηφία του δείγματος με 86%, ενώ οι άνδρες μειοψήφησαν με 14% σε ένα σύνολο 28 ερωτηθέντων. Εν συνεχεία υπάρχουν μια σειρά από ερωτήσεις που φανερώνουν το προφίλ των ερωτηθέντων, όπως στους πίνακες 6, 7 και 8. Οι

περισσότεροι εξ αυτών ήταν προπτυχιακού επιπέδου και σπούδαζαν σε αντικείμενο συναφές με τις ανθρωπιστικές σπουδές. Το 71% των ερωτηθέντων σπούδαζε ελληνική φιλολογία. Άρα αντιλαμβανόμαστε ότι το διδασκαλείο λειτουργούσε ως πρόσθετο βοήθημα στις σπουδές τους. Η μεγάλη πλειοψηφία του δείγματος έλκυε καταγωγή από την Κίνα (85%), ενώ υπήρχαν και φοιτητές από Ρουμανία, Σουηδία και Τουρκία.

Ενδιαφέρουσες απαντήσεις δίνει ο Πίνακας 10 σχετικά με τον λόγο επιλογής της Ελλάδας για σπουδές. Οι περισσότερες απαντήσεις αφορούσαν την εκμάθηση της γλώσσας, τη γνωριμία με τον ελληνικό πολιτισμό και την ιστορία. Συνεπώς, η χώρα φαίνεται να έχει ένα άυλο κεφάλαιο, το οποίο καλείται πολιτισμός και κουλτούρα, και καλείται να το εκμεταλλευτεί. Στις ίδιες απαντήσεις, μερικοί εκ των ερωτηθέντων απάντησαν ότι ο ερχομός τους στην Ελλάδα συνδυάζεται με την προοπτική του γάμου και της εύρεσης συντρόφου. Γενικά όμως γίνεται αντιληπτή η θέληση για μάθηση ενός αντικειμένου, στο οποίο είναι εξειδικευμένο το προσωπικό της χώρας μας αλλά και διαθέτουμε -ως χώρα- το μονοπώλιό του. Εκεί, πρέπει να επικεντρωθούν οι προσπάθειες μας, για να γίνει η χώρα ένα μεγαλύτερο κέντρο κλασικών σπουδών.

Ο Πίνακας 11 εξειδικεύει τις ήδη υπάρχουσες γνώσεις των φοιτητών γύρω από γεγονότα της ελληνικής ιστορίας (όπως τη διαμόρφωσε ο Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος), με βάση το τρίπτυχο αρχαιότητα, βυζαντινός κόσμος και νέο ελληνικό κράτος (de jure με Πρωτόκολλο του Λονδίνου). Σκοπός αυτής της ερώτησης είναι να δούμε πώς μας βλέπουν οι «άλλοι», εκτός των συνόρων. Ένα 25% του δείγματος δεν γνώριζε κάποιο αξιομνημόνευτο γεγονός, πράγμα που πρέπει να προβληματίσει. Οι υπόλοιπες απαντήσεις ήταν ενθαρρυντικές καθώς φανέρωναν τη δομή της ελληνικής ιστορίας, όπως έχει αυτή επεξεργαστεί από το υπουργείο παιδείας και δείχνει τη συνέχεια του έθνους. Έδειχναν δηλαδή γνώση των αλλοδαπών φοιτητών για τη συνέχεια αυτή.

Ο Πίνακας 12 στο 100% απαντά θετικά στο ερώτημα για το αν είναι η Ελλάδα φιλόξενη χώρα. Ο Πίνακας 13 φανερώνει ένα 38% του δείγματος, το οποίο δεν έχει επισκεφθεί ακόμα αρχαιολογικό χώρο ή μουσείο. Τα μέρη αυτά είναι σημεία ανάδειξης της πολιτιστικής μας κληρονομιάς με ό,τι αυτό συνεπάγεται για έναν φοιτητή που θα γνωρίσει τις πανανθρώπινες αξίες της αρχαιότητας με τη φιλοσοφία

και τη δημοκρατία στο επίκεντρο. Αντικειμενικά, δεν θα πρέπει να αφήνονται ανεκμετάλλευτες ευκαιρίες για την παρουσίαση του πολιτισμού μας σε σπουδαστές. Αυτό που θα μπορούσε να δειλέψει το ποσοστό, το οποίο φαίνεται ότι δεν έχει επισκεφθεί ακόμα σημεία πολιτισμού, θα ήταν μια οργανωμένη ξενάγηση δωρεάν από ξεναγούς μισθωμένους από το εκάστοτε πανεπιστήμιο ή το ίδιο το υπουργείο.

Ο Πίνακας 14 δείχνει τη δυσαρέσκεια/ ευαρέσκεια των ερωτηθέντων για τους Έλληνες. Το 76% χαρακτηρίζει τη σχέση με τους ντόπιους από καλή έως άριστη. Οι απαντήσεις αυτές αναδεικνύουν την ταύτιση των απόψεων των αλλοδαπών φοιτητών με τους ντόπιους. Αυτό ενδεχομένως δείχνει και μια εναρμόνιση των δύο διαφορετικών τρόπων ζωής. Ο Πίνακας 15 παρουσιάζει τον τρόπο με τον οποίο υπήρξε βελτίωση της γνώσης ελληνικών. Ο ελληνικός τρόπος ζωής και διασκέδασης μοιάζει να ταιριάζει ή/και να σαγηνεύει τους φοιτητές καθώς το 37% βελτιώνει τα ελληνικά του μέσω αυτών. Την ίδια στιγμή η διασκέδαση προσιδιάζει στο ηλικιακό υπόβαθρο των φοιτητών, και κατά τα φαινόμενα τους επηρεάζει θετικά στην εκμάθηση ελληνικών.

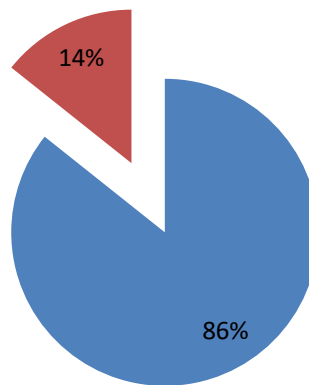
Ο Πίνακας 16 φανερώνει τα αποτελέσματα περί της παραμονής ή μη στη χώρα μετά την περάτωση των σπουδών. Η μη παραμονή στη χώρα, την οποία επιλέγει το 57%, είναι ιδιαίτερα ευεργετική καθώς με τον τρόπο αυτό γίνεται πιο πιθανή μια μελλοντική συνεργασία με το άτομο αυτό και την ελληνική πλευρά. Είτε οικονομικής, είτε πολιτικής φύσεως, μια επικοινωνία ανάμεσα σε δύο κράτη ή οργανισμούς ή επιχειρήσεις με κοινό συνδετικό κρίκο φοιτητή άριστο γνώστη των δύο γλωσσών και κοινών της κουλτούρας, έχει σοβαρές πιθανότητες -επαυξημένες- να οδηγηθεί σε σύναψη συμφωνίας.

Ο Πίνακας 17 δείχνει μια μερική άγνοια για το διεθνές status της χώρας. Το 50% των φοιτητών δεν γνώριζε ότι η Ελλάδα αποτελεί μέρος της νατοϊκής συμμαχίας. Ο τελευταίος Πίνακας 18 αναδεικνύει τη γενική εικόνα των αλλοδαπών φοιτητών για τη χώρα μας. Το 96% αυτών ανταποκρίνεται θετικά στο ερώτημα για το αν είναι η Ελλάδα ένας αξιόπιστος σύμμαχος. Οι απαντήσεις τους δόθηκαν με βάση τις ως τώρα γνώσεις τους για τους Έλληνες αλλά και τη βιωματική εμπειρία τους στην ελληνική κοινωνία, της οποίας ορισμένοι θέλουν να συνεχίσουν και μελλοντικά να είναι μέλη.

Ομολογουμένως, τα αποτελέσματα αυτού του ερωτηματολογίου ήταν στην πλειοψηφία τους θετικά. Με μια πρώτη ανάγνωση, συνεπώς, διαπιστώνεται ότι οι φοιτητές που σπουδάζουν εδώ (έχοντας ήδη ένα διάστημα παραμονής στη χώρα), αρέσκονται στον ελληνικό τρόπο ζωής, σε τέτοιο βαθμό που ορισμένοι σκέφτονται το ενδεχόμενο μόνιμης εγκατάστασης. Επίσης, οι γνώσεις τους ως τώρα, τους επέτρεψαν να γνωρίζουν σημαντικά γεγονότα της ελληνικής ιστορίας, και επομένως αυτού που ονομάζουμε «ταυτότητα». Όλοι αυτοί είναι οι αφανείς πρεσβευτές μας προς τις χώρες προέλευσής τους.

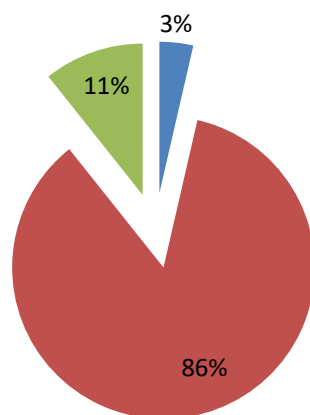
Πίνακας 5: Φύλο ερωτηθέντων

■ Γυναίκες ■ Άνδρες

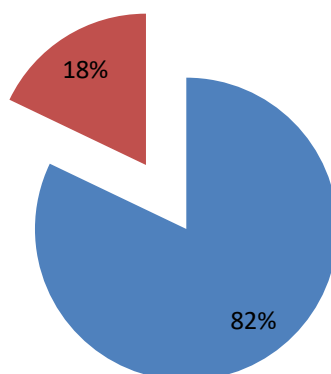
Πίνακας 6: Ηλικία

■ <20 ■ 21-30 ■ 31+

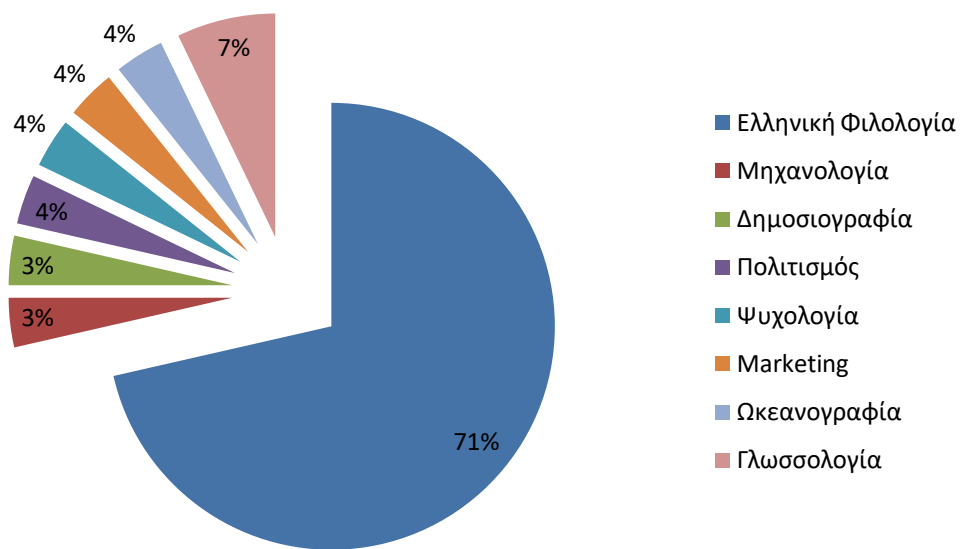
Πίνακας 7: Βαθμίδα εκπαίδευσης

■ Προπτυχιακές Σπουδές ■ Μεταπτυχιακές Σπουδές

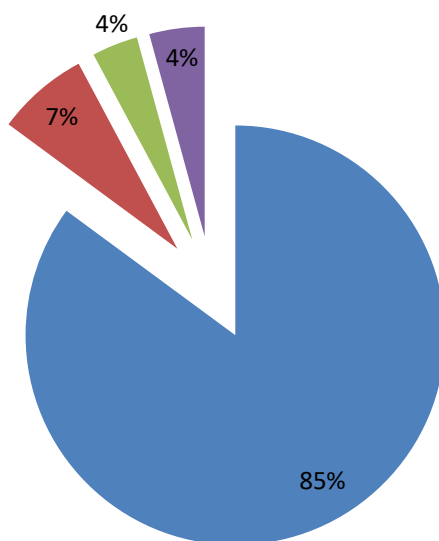

Πίνακας 8: Πεδίο Σπουδών

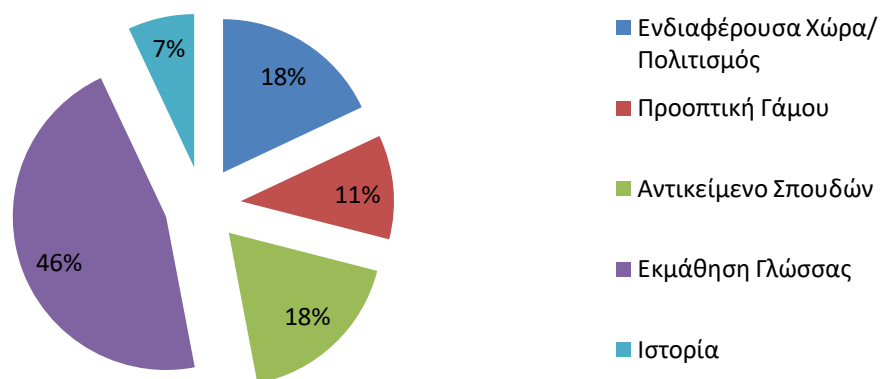

Πίνακας 9: Χώρα προέλευσης

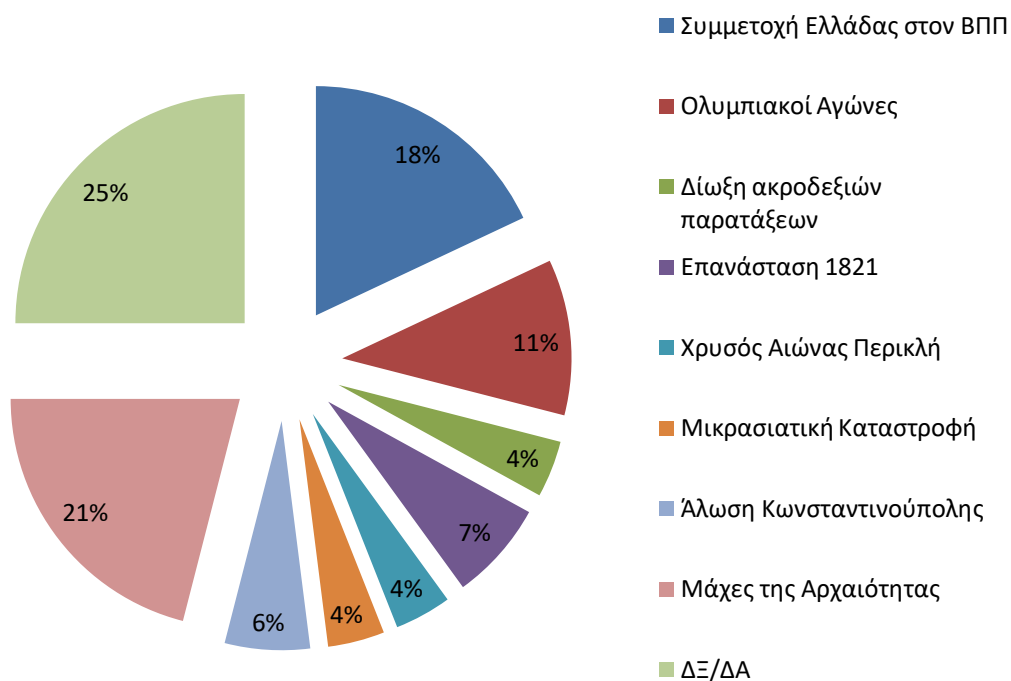
■ Κίνα ■ Ρουμανία ■ Σουηδία ■ Τουρκία

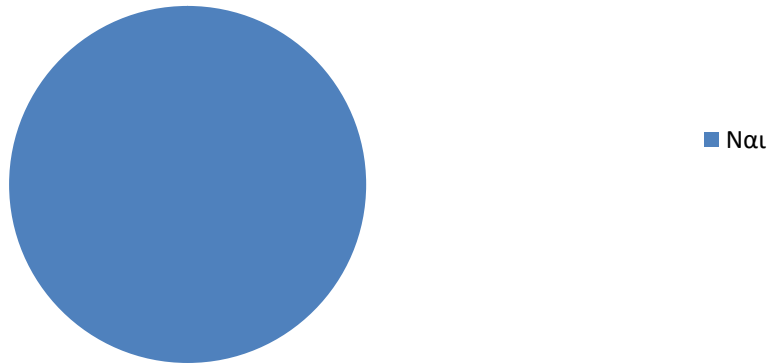
Πίνακας 10: Γιατί επιλέξατε την Ελλάδα για σπουδές

Πίνακας 11: Γνωρίζετε κάποιο ιστορικό γεγονός για τη χώρα που σας φιλοξενεί;

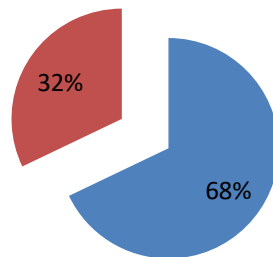

Πίνακας 12: Είναι η Ελλάδα φιλόξενη χώρα;

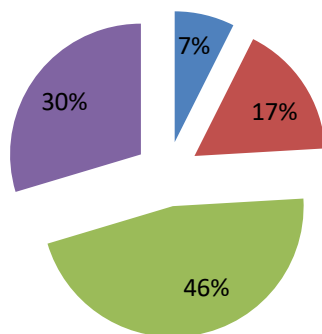
Πίνακας 13: Έχετε επισκεφθεί κάποιο μουσείο ή αρχαιολογικό χώρο κατά τη διάρκεια της διαμονής σας;

■ Ναι ■ Όχι

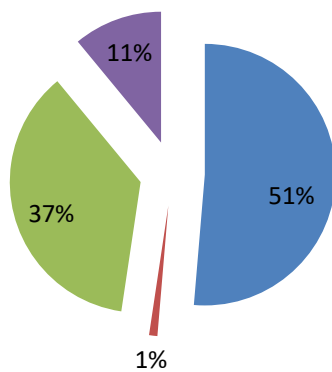
Πίνακας 14: Πώς θα περιγράφατε τη σχέση σας με τους ντόπιους;

■ Όχι τόσο καλή ■ Ικανοποιητική ■ Καλή ■ Άριστη

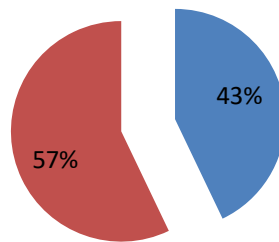
Πίνακας 15: Με ποιο τρόπο βελτιώσατε τις γλωσσικές σας δεξιότητες (στα ελληνικά);

■ Ανάγνωση βιβλίων ■ Τηλεόραση ■ Διασκέδαση ■ Άλλο

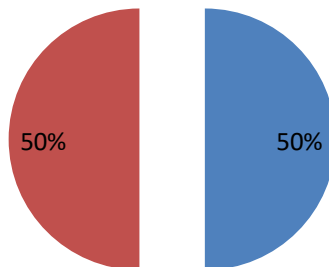
Πίνακας 16: Με το πέρας των σπουδών σας, σχεδιάζετε να μείνετε στην Ελλάδα ή θα επιστρέψετε;

■ Παραμονή ■ Επιστροφή

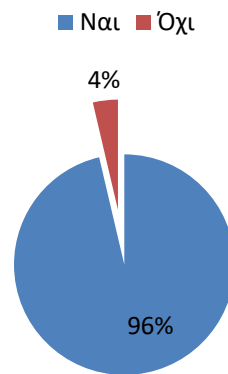

Πίνακας 17: Γνωρίζετε ότι η Ελλάδα είναι μέλος του ΝΑΤΟ;

■ Ναι ■ Όχι

Πίνακας 18: Θεωρείτε ότι η Ελλάδα θα αποτελούσε έναν αξιόπιστο σύμμαχο για τη χώρα καταγωγής σας;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

5.1 Σχεδιασμός Εκπαιδευτικής Πολιτικής (και το μοντέλο της τριπλής έλικας).

Οποιοσδήποτε σχεδιασμός περιλαμβάνει μια αυστηρή δομή εντός του πανεπιστημίου είναι μάλλον αναχρονιστικός. Η αθρόα παραγωγή πτυχιούχων δημιουργεί μια κοινωνική ομάδα χωρίς τεχνικές γνώσεις. Μήπως όμως στις απαξιωμένες τεχνικές γνώσεις βρίσκεται η λύση για τη μετάβαση από το αδιέξοδο του ελληνικού πανεπιστημίου; Με άλλα λόγια, θα πρέπει να λάβουμε σοβαρά υπόψη αυτό που αποκαλείται ως «επιχειρηματικό πανεπιστήμιο». Επιπλέον, η όποια αλλαγή θα πρέπει να εγκολπωθεί εντός των ευρωπαϊκών προγραμμάτων για να προαχθεί και η διεθνοποίηση εντός της Ε.Ε..

Πρακτικά, η διεθνοποίηση δεν προκύπτει ως μια εξέλιξη ιδεαλιστική που εμπεριέχει τα ιδανικά της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης. Είναι μια επί σκοπού διαδικασία που συντελεί στην ευόδωση κάποιων στόχων (De Wit, Hunter & Coelen, 2015). Ο σχεδιασμός της στρατηγικής ενός εθνικού υπουργείου παιδείας θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη την παράμετρο της οικονομίας και την παράμετρο των διεθνών σχέσεων. Θα πρέπει να προσανατολίζεται σε τομείς που εξυπηρετούν και τα εθνικά συμφέροντα, όχι μόνο το ακαδημαϊκό κύρος και τις διακρίσεις.

Είναι γεγονός ότι τα πανεπιστήμια πρέπει να συνδεθούν με την οικονομική ανάπτυξη και ανταγωνιστικότητα. Ανάμεσα στα άλλα, η διεθνοποίηση είναι ένα κίνητρο για την έξοδο ενός ΑΕΙ από την οικονομική στενωπό. Όταν γίνεται λόγος για χώρες λιγότερο ανεπτυγμένες, γνωρίζουμε ότι οι αλλοδαποί σπουδαστές προσφέρουν ένα πολύτιμο συνάλλαγμα στη χώρα φοίτησης. Εκτός από αυτό, τα κατάλληλα προγράμματα σπουδών προσελκύουν και στοχεύουν σε συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες, από τις οποίες προέρχονται φοιτητές. Η οικονομική ευμάρεια που προκύπτει από τα φοιτητικά κοινά, προσδίδει στο ακαδημαϊκό ίδρυμα μεγαλύτερη οικονομική ευελιξία. Αυτό που συμπερασματικά λαμβάνει το πανεπιστήμιο από την αυτάρκεια στα οικονομικά, είναι το κλειδί για την ανεξαρτησία του.

Η ανεξαρτησία του ιδρύματος ισοδυναμεί με διαδικασίες καινοτόμες, προγράμματα εξεζητημένα και γενικά αυτονομία κινήσεων, χωρίς την απαραίτητη έγκριση του εκάστοτε υπουργείου παιδείας. Όταν ένα ΑΕΙ είναι προσοδοφόρο,

μοιραία αποκτά καλή πίστη στα μάτια της διοίκησης και αυξάνεται η αυτονομία του. Τα έσοδα βέβαια τα οποία αναφέρονται εδώ, άπτονται και στο νομοθετικό πλαίσιο κάθε κράτους-μέλους. Ενδεικτικά, Τσεχία, Φινλανδία, Ελλάδα είναι χώρες που δεν κερδίζουν όσα θα έπρεπε από τον κλάδο της εκπαίδευσης.²⁴ Αυτό εξυπακούεται υπό την άποψη ότι η εκπαίδευση αντιμετωπίζεται σαν λειτούργημα και όχι σαν παρεχόμενη υπηρεσία.

Σχεδιάζοντας μια στρατηγική που ενισχύει τη διεθνοποιημένη εκπαίδευση και, συγχρόνως, την οικονομία, πρέπει να αναφερθεί το μοντέλο της «τριπλής έλικας». Η τριπλή έλικα αποτελεί μια οικονομική θεωρία καινοτομίας που συνδυάζει τη συνεργασία τριών μερών για την τελεολογική εκπλήρωση ενός όλου. Ειδικότερα, το μοντέλο της τριπλής έλικας εισηγείται τη συνεργασία κράτους, ΑΕΙ και επιχειρήσεων με σκοπό την οικονομική ανάπτυξη (Etzkowitz & Leydesdorff, 2000). Αναλύοντας επιφανειακά αυτό το μοντέλο καινοτομίας οφείλουμε να σχολιάσουμε ότι επρόκειτο για μια θεωρία με πρακτικές εφαρμογές δοκιμασμένες, που έχουν στο επίκεντρό τους το πανεπιστήμιο. Αναμφίβολα είναι ένας απτός και εφαρμόσιμος σχεδιασμός που δύναται να εξυπηρετήσει τις ανάγκες ενός υπουργείου που επιδιώκει πιο διευρυμένες οικονομικές διεργασίες. Από τη μία, οι φοιτητές του εξωτερικού θα γνωρίσουν ένα πρόγραμμα εξόχως καινοτόμο και θα το προτιμήσουν για την άμεση σχέση του με την αγορά εργασίας. Από την άλλη, τα έσοδα των αλλοδαπών σπουδαστών θα προσμετρηθούν στα έσοδα από τη συνεργασία των τριών μερών.

Τα ΑΕΙ κάνουν έρευνα και κατέχουν εξοπλισμό. Η πολιτεία διαθέτει τη χρηματοδότηση και δίνει κίνητρα για συνεργασία. Η οργάνωση είναι απλή, τα ιδρύματα μελετούν, οι μεγάλες εταιρείες ενεργούν και όλα διέπονται υπό τη στήριξη του κράτους (Paillard & Butler, 2016). Εφόσον θεωρήσουμε δεδομένη την επιτυχία ενός τέτοιου μοντέλου μπορούμε να εντάξουμε στα πλαίσια της στρατηγικής τη

---

²⁴ Περισσότερα για το κόστος εισαγωγής στα κράτη-μέλη της Ε.Ε., βλέπε στον υπερσύνδεσμο: https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/european_migration_network/reports/docs/emn-studies/immigration-students/0_immigration_of_international_students_to_the_eu_sr_24april2013_final_en.pdf

διεθνοποίηση.²⁵ Το παν σε περιπτώσεις τέτοιων συνεργασιών είναι η κινητήριος δύναμη της τεχνολογίας. Εάν μπορεί ένα εκπαιδευτικό σύστημα να «αλιεύσει» από τη διεθνή αγορά τους κατάλληλους φοιτητές, που θα ενταχθούν σε ένα τέτοιο πρόγραμμα, τότε αυτό θα στεφθεί υπό επιτυχία. Κατ' επέκταση τα διακρατικά προγράμματα σπουδών στοχεύουν εν πολλοίς σε τέτοιου είδους φοιτητικά κενά.

Τα διακρατικά προγράμματα ήδη υφίστανται ως έννοια από τη διαδικασία της Μπολόνια. Στα πλαίσια της ευρωπαϊκής οικογένειας, τα πανεπιστήμια κλήθηκαν να αναπτύξουν στενότερους δεσμούς μεταξύ τους. Διευκολύνθηκαν οι διαδικασίες με την από κοινού αναγνώριση των πανεπιστημιακών τίτλων αναφορικά με το καθεστώς ισοτιμίας. Προγράμματα όπως το Erasmus Mundus κινήθηκαν προς την κατεύθυνση αυτή και είχαν στόχο την ποιοτική βελτίωση των προγραμμάτων σπουδών. Δείγμα επιτυχίας του προγράμματος στάθηκε η ανανέωσή του υπό την ονομασία Erasmus+. Το Erasmus+ βαδίζει πάνω σε πέντε συγκεκριμένους στόχους, εις εκ των οποίων η προώθηση της συνεργασίας στα κράτη-μέλη της Ε.Ε..²⁶ Πάντως οι εκθέσεις της Ε.Ε. φανερώνουν ότι η όλη διαδικασία έχει *εξευρωπαϊστικό αποτέλεσμα*.²⁷

Σχετικά με το δεύτερο πυλώνα, η εκπαίδευση συχνά λειτουργεί ως εργαλείο της πολιτικής. Η παιδεία που παρέχεται μετουσιώνεται σε όργανο ήπιας ισχύος, το οποίο αναίμακτα επιτελεί έναν «ιερό» σκοπό. Όλες οι ισχυρές δυνάμεις της εποχής μας μεταλαμπαδεύουν τις αξίες και τους σκοπούς τους διαμέσου της παιδείας. Η εκπαίδευση που λαμβάνει ένας σπουδαστής σε χώρα του εξωτερικού, τον μεταλλάσσει σε φίλα προσκείμενο προς αυτήν διότι διαπλάθεται, κατά βούληση, ο πνευματικός του ορίζοντας. Ισχυρές παγκόσμιες δυνάμεις όπως η Ρωσική Ομοσπονδία ή η Κίνα, επιλέγουν να ακολουθήσουν στρατηγική διεθνοποίησης στην ανώτατη εκπαίδευση για να καταστήσουν εαυτόν διαμεσολαβητικό κέντρο επιρροής.

---

²⁵ Το πρόγραμμα εφαρμόζεται σε Γαλλία και Γερμανία με επιτυχία. Απότοκα του προγράμματος είναι προϊόντα όπως τα πολιτικά αεροσκάφη Airbus, τα μαχητικά Mirage και τα άρματα μάχης Leopard.

²⁶ Περισσότερα βλέπε στην έκθεση του υπουργείου παιδείας: https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/sites/erasmusplus2/files/el_national_report/EL_National%20Report.pdf

²⁷ Περισσότερα στις εκθέσεις της Ε.Ε.: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52018DC0050&from=FR>

Στην παρούσα περίπτωση, ωστόσο, μελετάμε το φοιτητικό κοινό ως ένα κοινό που θα πληρώσει για να σπουδάσει. Η πληρωμή των σπουδών θα αφορά σε καινοτόμα προγράμματα, τύπου τριπλής έλικας. Θα πρέπει εδώ να αναλογιστούμε ότι τα κράτη που χρησιμοποιούν τα εργαλεία της ήπιας ισχύος, δίνουν υποτροφίες σε αλλοδαπούς φοιτητές, κάνοντας με τον τρόπο αυτό περισσότερο ελκυστική την έλευσή τους, όπως η Αυστραλία.²⁸ Η καινοτομία βέβαια στην παρούσα περίπτωση αφορά και στο ζήτημα της πρακτικής εξάσκησης στο αντικείμενο σπουδών και ενδεχομένως και μια επαγγελματική αποκατάσταση.

5.2 Η Ελληνική Περίπτωση.

Στην Ελλάδα οι στρατηγικές για μια διεθνοποιημένη εκπαίδευση με στόχευση την καλλιέργεια ήπια ισχύος, προκύπτουν από τα αρμόδια υπουργεία εξωτερικών και παιδείας. Στο προηγούμενο υποκεφάλαιο αναφέρθηκε το εξόχως καινοτόμο μοντέλο του τριπλού έλικα, το οποίο συνδυάζει μάθηση-έρευνα-αγορά εργασίας με κοινό παρανομαστή το όφελος όλων. Ξεκινώντας μια διερεύνηση της σύστασης ενός σωστού μοντέλου τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, πρέπει να γίνει κατανοητό ότι θεωρείται δεδομένη η ύπαρξη καινοτόμων προγραμμάτων. Σε αυτό το πλαίσιο της προσέλευσης νέων φοιτητών θα πρέπει το δημόσιο σύστημα να αναδείξει τα επιτεύγματα εκείνα του ελληνισμού, τα οποία θα «πείσουν» κάποιον να επενδύσει για την πανεπιστημιακή του μόρφωση στην Ελλάδα.

Η Ελλάδα εν πρώτοις ενσαρκώνει τα ιδεώδη του δημοκρατικού πολιτεύματος τα τελευταία χρόνια, ως κοιτίδα αυτού. Σε μια ευρύτερη περιοχή όπως τα Βαλκάνια και η ανατολική Μεσόγειος, η Ελλάδα αποτελεί πυλώνα σταθερότητας ακόμα και σε περιόδους οικονομικής αστάθειας, όπως η παρούσα. Συνιστά έναν πολιτισμένο εταίρο, αποδεδειγμένα, ο οποίος σέβεται τις συμφωνίες και λειτουργεί σύμφωνα με τις διεθνείς συμβάσεις και όχι κατά το δοκούν. Οι λεπτές ισορροπίες σε ένα άναρχο διεθνές σύστημα, συχνά καταπατώνται με την επιβολή σκληρής ισχύος. Το μείζον με

---

²⁸ Για περισσότερα βλέπε: <https://pursuit.unimelb.edu.au/articles/the-soft-power-of-education>

την ήπια ισχύ είναι ότι δεν απαιτείται επιβολή, αλλά λεπτοί έντεχνοι χειρισμοί, που θα αποδώσουν το προσδοκώμενο αποτέλεσμα.

Αυτό που μπορεί να προταθεί ως μια σημαντική λύση στην ενίσχυση της ήπιας επιρροής, είναι η ενίσχυση των κέντρων νεοελληνικών σπουδών. Τα κέντρα αυτά που εδράζονται στο εξωτερικό θα πρέπει να στηριχθούν, ούτως ώστε να προσελκύουν φοιτητές, τους οποίους θα στέλνουν στην Ελλάδα. Κατά μίμηση του κινέζικου τρόπου ηπιότητας, με τα κέντρα «Κομφούκιος», τα οποία συμβάλουν τα μέγιστα στο να θεωρηθεί η Κίνα μια μεγάλη δύναμη και κατ' επέκταση ένας σύμμαχος που όλοι θα ήθελαν. Τα κέντρα αυτά είναι διαφορετικά, ωστόσο έχουν μοναδικό σκοπό την εξάπλωση του ενδιαφέροντος για την εκμάθηση της κινεζικής γλώσσας και πολιτισμού (Paradise, 2009: 651). Γενικά, οι ασιατικές χώρες, ως θιασώτες του ανατολικού τρόπου σκέψης, κάνουν πράξη τα διδάγματα του Σουν Τσου περί αποφυγής του εμπόλεμου επιλέγοντας την ειρηνική διευθέτηση.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: Επίλογος

6.1 Συμπεράσματα.

Οι θεωρίες των διεθνών σχέσεων προσπαθούν να ερμηνεύσουν τον ανταγωνισμό των κρατών. Στα κεφάλαια της εργασίας μελετήθηκε ως βάση διεξαγωγής του αποτελέσματος, η θεωρία της ήπιας ισχύος. Η ήπια ισχύς είναι μια θεωρία ήπιας και αβίαστης επιρροής. Είναι μια τεχνική διπλωματίας και προσεταιρισμού δυνάμεων. Είναι μια μορφή πολιτικής που παρέχεται στην Ελλάδα από το πλούσιο παρελθόν της και καλούνται τα αρμόδια υπουργεία στις μέρες μας να κάνουν χρήση αυτής. Με βάση το ερευνητικό ερώτημα που τέθηκε εξ αρχής, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι είναι δυνατό η ήπια ισχύς ενός κράτους να ενισχυθεί από τη διεθνοποίηση της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης.

Μια διεθνοποιημένη εκπαίδευση, εκτός από τα προφανή οφέλη της ήπιας ισχύος, όπως αυτά εξηγήθηκαν, προσιδιάζει περισσότερο και στον επιδιωκόμενο εξευρωπαϊσμό. Η ζύμωση και η επικοινωνία φοιτητών από διαφορετικά κράτη προκαλεί τη δημιουργία μιας ενιαίας ευρωπαϊκής ταυτότητας που οδηγεί πιο κοντά στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση (για τους ευρωπαίους φοιτητές). Την ίδια στιγμή, οι φοιτητές που έχουν αλληλεπιδράσει σε ένα ευρωπαϊκό περιβάλλον διαφορετικό από τον τόπο καταγωγής τους, θα γίνουν ιδανικά κοινωνοί της κουλτούρας που θα έχουν γνωρίσει. Στην ελληνική περίπτωση, δεν θα πρέπει να παραλείπεται ότι όπου διεθνοποίηση, εκεί και οικονομικός αντίκτυπος, μέσω των καινοτόμων προγραμμάτων αλλά και τον εμπλουτισμό των ήδη υπάρχοντων κάτι που θα αποτρέψει και τους Έλληνες φοιτητές να μεταφερθούν στο εξωτερικό.

Εξετάζοντας την Ελλάδα, η ήπια ισχύς της χώρας λειτουργεί χωρίς πρότερο σχεδιασμό και εκεί βρίσκεται το ενδιαφέρον της όλης υπόθεσης καθώς η πιο συντονισμένη προσπάθεια θα αποδώσει μεγαλύτερα οφέλη. Ανέκαθεν με λίγα λόγια ο πολιτισμός ήταν ένα σταθερό κεφάλαιο για τη χώρα, πλην όμως αναξιοποίητο. Όλες αυτές οι εκτιμήσεις θα πρέπει να ανοίξουν ένα χώρο προς συζήτηση και προβληματισμό γύρω από αυτά τα δεδομένα. Η αναπροσαρμογή ορισμένων πολιτικών στους χώρους της εκπαίδευσης, της διεθνοποίησης και του πολιτισμού δεν θα πρέπει να αποτελούν άλλη μια αλλαγή πορείας προς μια τυχαία διερεύνηση. Θα

πρέπει με στοχευμένη δράση η Ελλάδα να καλύψει το κενό σε αυτούς τους τομείς καθώς επρόκειτο, όχι για κινήσεις πολιτικής, με την κομματική χροιά, αλλά εθνικό συμφέρον.

Η διεθνοποίηση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση περιλαμβάνει ζητήματα συνεργασίας, ανταλλαγής τεχνογνωσίας, κινητικότητας προσωπικού κ.α. Κυρίως, ωστόσο, στην περίπτωση μας, αυτές οι συνιστώσες παραμερίζονται για να αναδειχθεί η πολιτική σημασία των σπουδών στο πανεπιστήμιο. Εξάλλου ο Ευρωπαϊκός Χώρος Ανώτατης Εκπαίδευσης εδράζεται σε μια εξελικτική διαδικασία και εμπλουτίζεται συνεχώς για να διαμορφώσει εν τέλει μια κοινή ευρωπαϊκή διάσταση στο θέμα της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης εντός Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η διαδικασία παρουσιάζει, όπως έγινε αντιληπτό, την μεγάλη δυσκολία της μετάβασης από το εθνικό στο υπερεθνικό για ένα κράτος-μέλος.

Συνεπώς, αν και η φάση διεύρυνσης επιδιώκεται από τα κράτη-μέλη για εισαγωγή νέων κρατών στην ευρωπαϊκή οικογένεια, εντούτοις, υπάρχει διστακτικότητα για την μεταβίβαση των αρμοδιοτήτων στο πεδίο της εκπαιδευτικής πολιτικής (ή/και αλλού). Μέσα από μια σύνθετη συλλογιστική έγινε αντιληπτό ότι δύναται η τριτοβάθμια εκπαίδευση να ωφελήσει πολυδιάστατα την εξωτερική πολιτική ενός κράτους. Η εκπαίδευση, όχι μόνο με την έννοια της μόρφωσης αλλά και με την έννοια της κατάρτισης, εργαλειοποιείται στοχευμένα και καθορίζεται για το συμφέρον της χώρας. Εκτός των άλλων, τα νέα προγράμματα, στο πλαίσιο του διεθνούς ανταγωνισμού, θα πρέπει να συνδυάσουν την κατάρτιση και την καινοτομία.

Παραπάνω, αναλύθηκε το θέμα της τριπλής έλικας που, ως οικονομικό μοντέλο καινοτομίας, εξυπηρετεί πολυδιάστατα διαφορετικούς παράγοντες της οικονομίας μιας χώρας με κεντρικό αποδέκτη των ωφελημάτων το ίδιο το πανεπιστήμιο και -κυρίως- τους ίδιους τους φοιτητές. Το γεγονός, συμπληρωματικά, ότι ο Ευρωπαϊκός Χώρος Ανώτατης Εκπαίδευσης αφορούσε στα κρατικά ΑΕΙ, σε συνδυασμό με την παραπάνω οικονομική θεώρηση, μας απομακρύνει από τη «ζημιογόνα» για αρκετούς εμπορευματοποιημένη εκπαίδευση. Τα ερωτήματα αυτά, ωστόσο, όπως εισαγωγικά ετέθησαν στην παρούσα εργασία, παραμερίζονται καθώς δεν εξετάζεται το οικονομικό ή/και ανθρωπιστικό πρίσμα της εκπαίδευσης, αλλά η ίδια η εκπαίδευση ως φορέας πολιτικής.

Όπως έγινε φανερό και από την έρευνα που διεξήχθη για την παραγωγή της παρούσας μελέτης, οι φοιτητές τείνουν να γίνονται κοινωνοί της κουλτούρας, κάτω από την οποία σπουδάζουν και καταρτίζονται. Στην περίπτωση μας, προκύπτει ακόμα το ενδιαφέρον ότι η Ελλάδα έχει τις υποδομές και το προσωπικό για να αναδείξει το «κλασικίζον» προφίλ της χώρας, η οποία παρέχει υπηρεσίες αναφορικά με τις ανθρωπιστικές επιστήμες. Δεν είναι τυχαίο ότι το μεγαλύτερο ποσοστό του δείγματος είχε καταγωγή από την Ασία και ειδικότερα από την Κίνα, η οποία επενδύει στο να έχει καλές σχέσεις με τις χώρες από όπου περνάει ο δρόμος του μεταξιού.

Με άλλα λόγια, η Ελλάδα μπορεί και να λειτουργήσει ως πύλη εισόδου για τους φοιτητές της Κίνας στην αναζήτηση μεταπτυχιακών ή προπτυχιακών στην Ευρώπη και τη Δύση γενικά. Ένα ελκυστικό πρόγραμμα σπουδών και η επένδυση στις διαδικασίες εξευρωπαϊσμού και διεθνοποίησης, θα δώσει μία νέα ώθηση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση της Ελλάδας. Ξεκινώντας από τα οικονομικά δεδομένα που θα αλλάξουν επί τα βελτίω, και τα οποία θα συντελέσουν στο απαιτούμενο ενδιαφέρον για την εξέλιξη του χώρου της εκπαίδευσης, η προσέλκυση νέων αλλοδαπών φοιτητών στη χώρα θα αλλάξει και το προφίλ της διεθνώς.

Καταλήγοντας, η θεωρία της ήπιας ισχύος και γενικά οι θεωρήσεις περί επιρροών, έχουν δείξει και στο παρελθόν ότι λειτουργούν καταλυτικά στη διαμόρφωση θετικών εικόνων και αντιλήψεων για τα κράτη που τις «εξαπολύουν». Σε μια εποχή που τα κόστη της σκληρής ισχύος είναι υπερπολλαπλάσια και η νομιμοποίηση της πολεμικής αναμέτρησης (δηλαδή της επιβολής της θέλησης με άλλα μέσα) είναι μια σύνθετη ξεχωριστή διαδικασία, η ήπια ισχύς είναι πιο επίκαιρη από ποτέ, ιδίως σε μια περιοχή όπως αυτή της ανατολικής Μεσογείου. Ένα σύγχρονο κράτος καλείται εκ των πραγμάτων να φροντίσει και άλλες παραμέτρους στην άσκηση της εξωτερικής πολιτικής, η οποία θα του δώσει τη σκυτάλη και θα το γιγαντώσει διπλωματικά στο στίβο της αντιπαράθεσης του διεθνούς συστήματος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

1. Altbach, P. & Knight J. (2007). The Internationalization of Higher Education: Motivations and Realities στο *Journal of Studies in International Education*, ;11(3-4).California: SAGE Publishing, DOI:10.1177/1028315307303542.
2. Amirbek, A. & Ydyrys, K. (2014). Education as a Soft Power Instrument of Foreign Policy στο *Procedia - Social and Behavioral Sciences 143*, ανάκτηση από: <https://pdf.sciencedirectassets.com/277811/1-s2.0-S1877042814X00364/1-s2.0-S1877042814043511/>.
3. Asderaki, F. (2013). Internationalization of higher education: challenges and opportunities for Greek higher education in a time of crisis στο *ICIB*, Thessaloniki, ανάκτηση από: https://www.academia.edu/8198595/Internationalization_of_higher_education_challenges_and_opportunities_for_Greek_higher_education_in_a_time_of_crisis.
4. Athanassiou, M. (2005). Modern Greek Poetry set to music: a cultural diplomat? στο *Continuities, Discontinuities, Ruptures in the Greek World (1204 - 2014): Economy, Society, History, Literature*, Volume V, pages 597-622, ανάκτηση από: https://www.eens.org/EENS_congresses/2014/athanassiou_maria.pdf.
5. Bertalanffy, von, L. (1969). *General System Theory: Foundations, Development, Applications*, Νέα Υόρκη: George Braziller Inc.
6. Botonero, E. M. R. (2013). EU higher education as soft power in neighbouring countries: A projection of influence by compelling means, ανάκτηση από: <https://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/f472b41a-3915-4106-9c7b-6354988a033e.pdf>.
7. Chamberlain, L. (1963). Education as an Instrument of the State: A Review Essay στο *The Journal of Higher Education*, 34(1), DOI:10.2307/1979515
8. Corbett, A. (2010). Η Δυναμική της Διαδικασίας της Μπόλόνια και η Δημιουργία του Ενιαίου Ευρωπαϊκού Χώρου Ανώτατης Εκπαίδευσης στο *Το Πανεπιστήμιο Σήμερα: Όψεις της κρίσης και βήματα προσαρμογής*, Αθήνα: Θεμέλιο.

9. Cull, N. (2008). Public Diplomacy: Taxonomies and Histories στο *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol.616, 31-54, DOI: 10.1177/0002716207311952.
10. De Wit, H., Hunter, F. & Coelen, R. (2015). Internationalisation of Higher Education In Europe: Future Directions στο *Internationalisation of Higher Education*, Βρυξέλλες: Policy Department B: Structural and Cohesion Policies. European Parliament. DOI: 10.2861/444393.
11. Etzkowitz, H. & Leydesdorff, L. (2000). The dynamics of innovation: from National Systems and “Mode 2” to a Triple Helix of university–industry–government relations στο *Research Policy*, Vol. 29, DOI:S0048-73339900055-4.
12. European Union, Treaty on European Union, (1992). Official Journal of the European Communities C 325/5
13. Giouzmpasoglou, C., Marinakou, E. & Paliktzoglou, V. (2016). Economic Crisis and Higher Education in Greece στο *Impact of Economic Crisis on Education and the Next-Generation Workforce*, Hershey:IGI Global.
14. Godino, R. & Verdier, F. (2014). Heading towards a European Federation: Europe’s last chance στο *PROJECT “EU & DIFFERENTIATED INTEGRATION” (105)*, Παρίσι: Institut Jacques Delors, ανάκτηση από: <https://institutdelors.eu/wp-content/uploads/2018/01/towardseuropeanfederation-godinoverdier-ne-jdi-feb14.pdf>.
15. Hackl, E. (2001). *"Towards a European Area of Higher Education: Change and Convergence in European Higher Education"*, Florence: EUI Working Papers.
16. Hill, C. & Beadle, S. (2014). *The Art of Attraction*, London: The British Academy.
17. Hill, C. (2018). *Η Εξωτερική Πολιτική των 21ο Αιώνα*, Αθήνα: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
18. Jackson, R. & Sørensen, G. (2006). *Θεωρία και Μεθοδολογία των Διεθνών Σχέσεων*, Αθήνα: Gutenberg.
19. Keohane, R. & Nye, J. (1998). Power and Interdependence in the Information Age στο *Foreign Affairs*, v. 77 no. 5, New York: Council on Foreign Relations.

20. Klauswitz, K. (1999). *Περί του Πολέμου*, Θεσσαλονίκη: Βάνιας.
21. Knight, J. (2008). Higher Education in Turmoil : The Changing World of Internationalization στο *Global Perspectives on Higher Education, Volume: 13*, Leiden: Brill, DOI:10.1177/1028315311398046.
22. Mark, S. (2009). A greater role for cultural diplomacy στο *Discussion papers in Diplomacy*, Hague: Netherlands Institute of International Relations.
23. McClory, J. (2019). *The Soft Power 30: A global ranking of soft power*, Portland: USC Centre of Public Diplomacy, ανάκτηση από: <https://softpower30.com/wp-content/uploads/2019/10/The-Soft-Power-30-Report-2019-1.pdf>.
24. Mearsheimer, J. (2011). *Η Τραγωδία της Πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων*, Αθήνα: Ποιότητα.
25. Morgenthau, H. (2018). *Η Πολιτική μεταξύ των Εθνών*, Αθήνα: Ποιότητα.
26. Murden, S. (2007). Η Κουλτούρα στις Παγκόσμιες Υποθέσεις στο *Η Παγκοσμιοποίηση της Διεθνούς Πολιτικής- Μια εισαγωγή στις διεθνείς σχέσεις*, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
27. Nye, J. (1990). The Changing Nature of World Power στο *Political Science Quarterly, The Academy of Political Science*, Vol. 105, No. 2, DOI: 10.2307/2151022.
28. Nye, J. (2005). *Ήπια Ισχύς: Το μέσο επιτυχίας στην Παγκόσμια Πολιτική*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
29. Outbox Consulting (2019). *Balkan Barometer*, Regional Cooperation Council, ανάκτηση από: https://www.rcc.int/seeds/files/RCC_BalkanBarometer_PublicOpinion_2019.pdf
30. Paillard, C. A. & Butler, N. (2016). Today's Technological Innovations for Tomorrow's Defence στο *A.R.E.S.*, Vol. 10, ανάκτηση από: <https://www.iris-france.org/wp-content/uploads/2016/12/Ares-Group-Policy-Paper-Tomorrows-defence-DECEMBER-2016.pdf>.
31. Paradise, J. (2009). "China and International Harmony: The Role of Confucius Institutes in Bolstering Beijing's Soft Power." στο *Asian Survey* 49, no. 4, Berkeley: University of California Press, DOI: 10.1525/as.2009.49.4.647
32. Perilli, A. (2018). Erasmus Student or EU Ambassador? People-to-People Contact in the European Neighbourhood Policy: The Cases of Georgia,

- Ukraine, and Tunisia στο *International Relations and Diplomacy*, Vol. 6, No. 11, 583-605 doi: 10.17265/2328-2134/2018.11.002.
33. Ranga, M. & Etzkowitz, H. (2013). Triple Helix Systems: An Analytical Framework for Innovation Policy and Practice in the Knowledge Society στο *Industry & Higher Education*, Vol. 27, No 3, DOI: 10.5367/ihe.2013.0165.
  34. Sayama, O. (2016). *China's Approach to Soft Power: Seeking a Balance between Nationalism, Legitimacy and International Influence*, Λονδίνο: Royal United Services Institute for Defence and Security Studies, ανάκτηση από: <https://rusi.org/publication/occasional-papers/china%E2%80%99s-approach-soft-power-seeking-balance-between-nationalism>.
  35. Schultz, T. (1972). *Η Οικονομική Αξία της Εκπαιδύσεως*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
  36. Teichler, U. (2012). International Mobility in Europe in the Context of the Bologna Process στο *Research in Comparative and International Education*, 7(1), Οξφόρδη: Symposium Books. DOI: 10.2304/rcie.2012.7.1.34.
  37. Tyler, C., M., & Leuven, v. B. (2019) THE SOFT POWER OF EDUCATION, ανάκτηση από: <https://pursuit.unimelb.edu.au/articles/the-soft-power-of-education>
  38. United Nations. (2015). Transforming our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development, ανάκτηση από: <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld>.
  39. USC Center of Public Diplomacy & Portland (2019). *The Soft Power 30* (no 5), Λος Άντζελες: USC Center on Public Diplomacy.
  40. Vuletic, D. (2018). Public Diplomacy and Decision-Making in the Eurovision Song Contest στο *Popular Music and Public Diplomacy*, Μπίλφελντ: Transcript.
  41. Walkenhorst, H., (2005). Europeanization of the German Education System, στο *German Politics*, 14(4), dx.doi.org/10.1080/09644000500340644.
  42. Walt, M., & Mearsheimer, J., (2007). *The Israel Lobby and U.S. Foreign Policy*. Νέα Υόρκη: Farrar, Straus, and Giroux.
  43. Waltz, K. (2011). *Θεωρία Διεθνούς Πολιτικής*, Αθήνα: Ποιότητα.
  44. Wojciek, A., Michalek, M. & Stormowska, M. (2015). Education as a source and tool of soft power in international relations στο *European Political Science*, 14(3), DOI: 10.1057/eps.2015.25

45. Ziguras, C., McBurnie, G., Marginson, S., Kaur, S. & Sawir, E. (2011). *International Student Mobility in the Asia-Pacific: From Globalization to Regional Integration* DOI: 10.1007/978-94-007-1500-4_6.
46. ΑΔΙΠ. (2018). *Εκθεση Ποιότητας της Ανώτατης Εκπαίδευσης (2017)*, Αθήνα: ΑΔΙΠ.
47. Αποστολάκης, Α. & Στεργίου, Δ. (2018). Πολιτιστικός Τουρισμός: Τα Μνημεία Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO και η Ελληνική Πραγματικότητα στο *Διεθνές Γίνεσθαι και Πολιτισμός: Προκλήσεις και Πολιτικές*, Αθήνα: Σιδέρης.
48. Ασδεράκη, Φ. (2008). *Ευρώπη και Παιδεία: Ο Ευρωπαϊκός Χώρος Ανώτατης Εκπαίδευσης*, Αθήνα: Σιδέρης.
49. Γιανναράς, Χ. (2003). *Πολιτιστική Διπλωματία*, Αθήνα: Ίκαρος.
50. Διακήρυξη της Σορβόννης, ανάκτηση από: http://www.ehea.info/media.ehea.info/file/1998_Sorbonne/61/2/1998_Sorbonne_Declaration_English_552612.pdf
51. Επίσημη Εφημερίδα αριθ. C 326 (2012). Ενοποιημένη απόδοση της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση και της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης - Ενοποιημένη απόδοση της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση - Ενοποιημένη απόδοση της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης - Πρωτόκολλα - Παραρτήματα - Δηλώσεις οι οποίες προσαρτώνται στην Τελική Πράξη της Διακυβερνητικής Διάσκεψης η οποία υιοθέτησε τη Συνθήκη της Λισσαβώνας που υπογράφηκε στις 13 Δεκεμβρίου 2007, ανάκτηση από: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=CELEX:12012E/TXT&from=EN>.
52. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, (1992). *Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση*, Λουξεμβούργο: Υπηρεσία Επίσημων Εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, ανάκτηση από: https://europa.eu/european-union/sites/europaeu/files/docs/body/treaty_on_european_union_el.pdf.
53. Η διαδικασία της Μπολόνια και ο Ευρωπαϊκός Χώρος Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης, ανάκτηση από: https://ec.europa.eu/education/policies/higher-education/bologna-process-and-european-higher-education-area_el.
54. Καλογήρου, Γ. (2010). Ελληνικό Πανεπιστήμιο: Οργανισμός πιστοποίησης τίτλων ή φορέας αλλαγής προς την οικονομία και την κοινωνία της γνώσης;

- στο *Το Πανεπιστήμιο Σήμερα: Όψεις της κρίσης και βήματα προσαρμογής*, Αθήνα: Θεμέλιο.
55. Κανονισμός (ΕΟΚ) αριθ. 337/75 ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ της 10ης Φεβρουαρίου 1975 περί δημιουργίας Ευρωπαϊκού Κέντρου για την Ανάπτυξη της Επαγγελματικής Καταρτίσεως, ανάκτηση από: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:01975R0337-20041221&from=EL>.
  56. Κάπλαν, Ρ. (2017). *Η Εκδίκηση της Γεωγραφίας*, Αθήνα: Εκδόσεις Μελάρι.
  57. Κουσκουβέλης, Η. (2004). *Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*, Αθήνα: Ποιότητα.
  58. Κωνσταντόπουλος, Ι. (2014). *Ήπια Ισχύς - Η Περίπτωση της Κίνας στο Εικόνες Κρατών- Στρατηγική Επικοινωνία, Ήπια Ισχύς και Μέσα Ενημέρωσης*, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.
  59. Κωτσίκης, Β. (2003). *Εκπαιδευτική διοίκηση και πολιτική: Οργάνωση και διοίκηση εκπαιδευτικών συστημάτων και συστημάτων επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης*, Αθήνα: Εκδόσεις Έλλην.
  60. Λιαρόπουλος, Α. (2014). *Ήπια Ισχύς και Κρατική Εικόνα στο Εικόνες Κρατών- Στρατηγική Επικοινωνία, Ήπια Ισχύς και Μέσα Ενημέρωσης*, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.
  61. Μούσης, Ν. (1999). *Ευρωπαϊκή Ένωση: Δίκαιο- Οικονομία- Πολιτική*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
  62. Παπαδάκης, Ν. (2003). *Εκπαιδευτική Πολιτική: Η εκπαιδευτική πολιτική ως κοινωνική πολιτική*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
  63. Πλατιάς, Α. (1995). *Το Νέο Διεθνές Σύστημα*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
  64. Σαμαράς, Α. (2014). *Εικόνες Κρατών- Θεωρητικό Πλαίσιο και Εφαρμογές στο Εικόνες Κρατών- Στρατηγική Επικοινωνία, Ήπια Ισχύς και Μέσα Ενημέρωσης*, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.
  65. Σιάκαρης, Κ. (2006). *Από την ΕΟΚ στην ΕΕ: Η αδύνατη εκπαιδευτική πολιτική*, Αθήνα: Gutenberg.
  66. Σοφούλης, Κ. (2010). *Το Ελληνικό Πανεπιστήμιο: Σε αναζήτηση της πρωτοπορίας του στο Το Πανεπιστήμιο Σήμερα: Όψεις της κρίσης και βήματα προσαρμογής*, Αθήνα: Θεμέλιο.
  67. Σταμέλος, Γ., Βασιλόπουλος, Α. & Καβακασάλης, Α. (2015). *Εισαγωγή στις Εκπαιδευτικές Πολιτικές*, Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Διαθέσιμο στο: <http://hdl.handle.net/11419/226>.

68. Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων (2014). *Εσωτερική Έκθεση Αξιολόγησης*, ανάκτηση από: <https://sse.army.gr/sites/sse.army.gr/files/uploads/ev-gr-01.pdf>
69. Σύνταγμα της Ελλάδας, μέρος β' (Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα), άρθρο 16/2, ανάκτηση από: <https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Syntagma/>.
70. Τζιάρρας, Ζ. (2019). *Η «χαλαρή» οιονεί συμμαχία Ισραήλ, Κύπρου και Ελλάδας*, Αθήνα: Εκδόσεις Κλειδάριθμος.
71. Τσαούσης, Δ. (2007). *Η Εκπαιδευτική Πολιτική των Διεθνών Οργανισμών*, Αθήνα: Gutenberg.
72. Τσιόδρας, Δ. (2017). *Ευρωπαϊσμός ή Εθνοκεντρισμοί: Οι εσωτερικοί ανταγωνισμοί, οι εξωτερικές απειλές και τα όρια συνεργασίας στην Ε.Ε.*, Αθήνα: Μίνωας.
73. Τσούκαλης, Λ. (2005). *Ο Εξευρωπαϊσμός και τα Όριά του στο 30Χρόνια Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής 1974-2004*, Αθήνα: Λιβάνης.
74. Φιλντίσης, Α. (2017). Από τον «από Βορρά» στον «εξ Ανατολών» Κίνδυνο: Η Έξοδος της Ελλάδας από το Στρατιωτικό Σκέλος του ΝΑΤΟ και η Αναθεώρηση του Στρατηγικού Δόγματος, *ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΟΝ*, τ.1, 95-116., Αθήνα: Ευρασία.